

İsmail Hakkı Bursevî

İmân | İbâdet | Ahlâk

İmanın Şubeleri

[Şerh-i Şuabü'l-İmân]

Sadeleştirme
Tahkik - Tahrir - Tâlik
Mustafa Selim Orhanzade

İstanbul, Hicrî 1441 / Milâdî 2020

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9

İsmail Hakkı Bursevî (kuddise sirruhu) / 19

[Mukaddime] / 33

Birinci Şûbe-i Külliyye / 47

1- Sâni'in=Yaratanın varlığına imândır.	49
2- Tevhîd'e imândır.	52
3- Hayat sıfatına imândır.	54
4- Hak Teâlâ'nın ilim sıfatına imândır.	55
5- İrâde sıfatına imândır.	56
6- Kudret sıfatına imândır.	59
7- Semi'=işitme sıfatına imândır.	61
8- Basar sıfatına imândır.	62
9- Kelam sıfatına imândır.	63

İkinci Şûbe-i Külliyye / 69

1- Meleklerle imândır.	71
2- Kitaplara İmândır.	75
3- Rasullere İmândır.	77
4- Âlemin Hudûsüne İmândır.	83

Üçüncü Şûbe-i Külliyye / 87

1- Ba'se imândır= Öldükten sonra dirilmeye imândır.....	89
2- Vakfedir.	90
3- Hesaptır.	91
4- Mîzandır.	97
5- Sırat'tır.	100
6- Şefaattır.	102
7- Cennete ve ona taalluk eden hûri, gılman, vildân ve nimetlere imân etmektir.	107
8- Cehenneme ve ona taalluk eden derekelere, ağılâle ve enkâle imândır.	110

Dördüncü Şûbe-i Külliyye / 119

1- Teaffüf ani's-Sifâhtır.	121
2- Nikâh Akdidir.	125
3- Kıyâm bi Hukûki'n-Nikâh'tır=Nikâh hukukuna riâyet etmektir.	128
4- Vâlideyne=ana-babaya, birr=iyilik ve ihsândır.	131
5- Terbiye-i Evlâd yani çocukları terbiye etmektir.	133
6- Sila-i Rahimdir.	135
7- Tâat-ı Sâdâttır.	137
8- İhsân ile'l-Memâliktir.	139

Beşinci Şûbe-i Külliyye / 143

1- Kıyâm bil-İmârettir.	145
2- İttibâ-ı cemaattır.	153
3- Mutâvaat-ı Ulu'l-Emr'dir.	156
4- Muâvenet ale'l-birr'dir= İyilikte yardımlaşmaktır.	157
5- İhyâ-i Meâlim-i Din'dir.	159
6- Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker'dir.	160

7- Hıfzuddin bi'l-Katli ve'l-Kıtâldır=Dini, katl ve savaşıla muhâfaza etmektir.	163
8- Hıfzu'n-Nefsi Bil'keffi Ani'l-Cinâyâtır.	168
9- İkâmetü Hudûdi'l-Cirâh'tır.	169
10- Hıfzu'l-Akli ani'l-Müskirât ve'l-Mücenninâtır.	171
11- Hıfzu'l-Mâli bi Talebi'l-Hukuk ve Edâihâ'dır= Hakları talep ve edâ ederek malı muhâfaza etmektir. ...	177
12- Hıfzu'l-Ensâb bi İkâmeti Hudûdi'z-Zinâ'dır.	178
13- Hıfzu'l-A'râzi bi Haddi'l-Kazf...= Kazif ve Ta'zir Cezasına Sebeb Olacak Şeylerden Şerefi Muhâfaza Etmektir.	179
14- Def'i'z-Zarâr ani'l-Müslimîn'dir = Müslümanlardan Zararı Def Etmektir.....	181

Altıncı Şûbe-i Külliyye / 185

1- Telaffuz bi Kelimeti's-Şehâdet'tir=Kelime-i Şehâdeti Söylemektir.	187
2- Sıdku'l-Lehcedir= Lisân doğru söylemesidir.	188
3- Tilâvet-i Kur'ân'dır.	190
4- Ahkâm ve Şerâyi'i Teallüm Etmektir=Dinî Hükümleri Öğrenmektir.	194
5- Tal'im-i Ahkâm ve Şerâyi'dir= Dinî Hükümleri Öğretmektir.	196

Yedinci Şûbe-i Külliyye / 201

1- Tahârettir.	203
2- Setri Avret'tir.	209
3- İkâmet-i Salât'tır.	211
4- Zekât Vermektir.	215
5- Kıyâm bi Emri'l-Cenâiz'dir=Cenaze ile ilgili hususları yerine getirmektir.	218
6- Oruçtur.	220

7- Hac'dır.	223
8- Vefa bi'n-Nezr'dir.	228
9- Ta'zîmü'l-Eymândır= Yapılan yeminlere ta'zîm göstermektir.	230
10- Edâ-i Keffârettir=Keffareti edâ etmektir.	234

Sekizinci Şûbe-i Külliyye / 239

1- Tahallî an Hubbi'l-Mâl'dır.	241
2- Tahallî an Hubbi'l-Câh=Makam sevgisinden arınmaktır.	245
3- Tahallî ani'l-Hıkd'dir= İntikam hissinden arınmaktır.	247
4- Tahallî ani'l-Hased=Hasedden arınmaktır.	248
5- Tahallî ani'r-Riyâ'dır=Riyâdan arınmaktır.	249
6- Tahallî ani'n-Nifâktır= Münâfıklıktan arınmaktır.	251
7- Tahallî ani'l-Uch'dur=Ucup'tan arınmaktır.	253
8- Tahallî ani'l-Kibrdir=Kibirden arınmaktır.	253

Dokuzuncu Şûbe-i Külliyye / 259

1- Tehallî bi't-tevbe'dir=Kalbi tevbe ile tezyîn etmektir.	261
2- Tehallî bi'l-Havf'tır.	265
3- Tehallî bi'r-Recâdır = Ümit hâli ile donanmaktır.	267
4- Tehallî bi'l-Hayâ'dır = Hayâ ile süslenmektir.	268
5- Şükür'dür.	270
6- Vefâ'dır.	272
7- Sabır'dır.	275
8- İhlas'tır.	276
9- Muhabbet'tir.	279
10- Tevekkül'dür.	282
11- Rızâ bil-Kazâ'dır.	283

Önsöz

Allah Erinin İmân, İbadet ve Ahlâk Anlayışı

İnsanlığı; göndermiş olduğu yüce kitabı ile karanlıktan aydınlığa çıkartan Allah Teâlâ'ya hamd olsun! Sünnet-i Seniyesiyle bizlere Allah'ın sevdiği kullar olmayı öğreten, âlemlere rahmet yüce efendimize salât-ü selâm olsun! Yine kâinâtın efendisine ilk imân eden öncüler olarak; Peygambere ittibâ nasıl olur, kargaşada Müslüman nerede-nasıl durur ve kardeşlik hukuku nasıl muhafaza edilir bizlere öğreten, her biri hidayet yıldızları olan Ashâb-ı Kirâma da salât ve selâm olsun! Onlardan aldıkları ilim, amel ve ihlas nurunu bizlere adım adım aktaran âlimlere, velilere ve bütün büyüklerimize de rahmet olsun!

2016 yılında bir gece İsmail Hakkı Bursevî (k.s.) hazretlerinin “Kitâbu'n-Netîce” adlı eserinin 2. cildini elimize tutuşturup “Bunu okuyunuz” buyurdular. Biz de emre imtisâlen okumaya başladık. Kitabın 22. sahifesinde Hazret “ve enleyse” ayetini şöyle tefsir ettiğini gördük: “Dünyada imâna, amele ve âsâr-ı bakıyyeye kişi sa'y etmişse kişi ehl-i cennet ve ehl-i derecât olur.” Bir önceki paragrafta da âsâr-ı kalem risâlet mertebesidir, diye bahsetmişti. Bu bölümleri birkaç defa okuyunca âsâr-ı bakıyyeye hizmet Kur'ân'a hizmettir fikri bizde hâsıl oldu. Daha sonraki günlerde üzerine düşünmeye devam ettikçe hazretin eserlerinin çalışılmasını mânen talep ettiğini düşündük. Araştırma yapmaya ve Prof. Dr. Ali Namı Hocanın İnsan Yayınlarından çıkan “İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Görüşleri” adlı eseri okumaya başladık. Daha önce hadîs ilmiyle iştigalimiz olduğundan hadîsle alakalı bir eserinden başlamaya niyet ettik.

Daha evvel basılmış fakat araştırmamız esnasında piyasada olmadığını gördüğümüz, Şerh-i Şuabi'l-İmân adlı eseri ile ilgilenmeye başladık. Eserin Osmanlı döneminde hem mahtut, hem matbû olarak çalışıldığını gördük. Türkiye'mizde de bu eserin daha önce sadeleştirmesi yapılmış ve basılmıştır. Fakat yapılan bu sadeleştirmenin, o günkü teknolojik imkanların az olması ve bu nedenle metin araştırma ve kaynaklandırmada birtakım eksiklerin görülmesi sebebiyle Ayneyngrup tarafından yeniden sadeleştirilmesine karar verildi. Ayneyngrup içerisinde görev dağılımı yaptık ve bir arkadaşımız Osmanlıcasını yazdı. Biz de sadeleştirmeye başladık. Eser dört kez yeniden sadeleştirildi. Zira büyük bir âlim ve mutasavvıfın eseri olması hasebiyle önce sadeleştirmeyi çok az yapalım, sadece anlaşılmayan kelimeleri çalışalım dedik. Daha sonra kitabın sohbet ve hitabet üslubunda olduğunu görünce biraz daha sadeleştirdik. Fakat bu sadeleştirmenin kitaptan istifade etmesini arzu ettiğimiz bugünün Müslümanına hitapta yetersiz kalamcağını düşününce, kavramları vb. ifadelere dokunmadan baştan sona yeniden sadeleştirdik.

Atalarımız “Eski kitapları yeni hocalardan okuyun” derlermiş. Bu eser de eski ve kendisini ispatlamış bir eserdir. Böyle bir eseri bugüne taşımamızın, bugünün Müslümanına hitap edecek şekle sokmanın birtakım gereklilikleri vardı. Bunları dikkate alarak sadeleştirmeyi tamamladık. Metin tahkîki, hadîslerin tahrîci ve manayı şerh ve takviye edici ta'likler ekledik. Nitekim bunlar gelecek bölümde izah edilecektir.

Türkçemizde ta'lik usulü dediğimiz usul, isim olarak bilinmese de aslında kullanılmaktadır. Genel olarak dipnotlarda bazı açıklayıcı uzun metinler veya başka kitap ve makalelerden alıntılar/atıflar yapılmaktadır. Biz de aslında aynısını yaptık, fakat dipnotlandırma kelimesi yerine, ilmi geleneğimizde de bolca kullanılan asıl bir isimlendirmeyi yani ta'lik ismini vermeyi daha uygun bulduk. Nitekim ta'lik bölümünde anlatılan çalışmalardan bu daha iyi anlaşılacaktır.

Eserin literatürdeki yeri:

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser meşhur bir hadîs-i şerîfin şerhidir. Hadîs şerhi olması yönüyle müellif hazretlerinin hadîse dâir eserleri arasında değerlendirilmiştir. Eserin içeriğine baktığımızda ise tarihten edebiyata, tasavvuftan itikâda, fıkuhtan ahlaka vb. birçok konuya temas edildiğini görmekteyiz. Bu kadar geniş bir alana hitap etmesinin temel nedeni, hadîs-i şerîfin lafzının bir satır olmasına rağmen içerdiği mana ve mefhûmun ciltlerce olmasıdır. Nitekim büyük alim Halîmî (r.h.) (h. 403) bu hadîs-i şerîfi müstakil olarak şerh eden üç ciltlik bir eser yazmış, bu hususta onu takip eden İmam Beyhakî (r.h.) (h. 458) de sekiz ciltlik büyük bir eser yazmıştır. Yine bu hadîs-i şerîfe istinâden hadîs kitapları içinde ve müstakil olarak Şuabü'l-İmân (İmânın şübeleri) adı altında bir literatür oluşmuştur.

Eserin usulü:

Müellif hazretleri eseri önce külliyye adı altında toplam dokuz ana başlığa bölmüş, ardından numaralar vererek alt başlıklar oluşturmuştur. Seçtiği ana başlıklar için genellikle küçük bir girizgâh yazısı eklemiştir. Genel olarak konu başlıklarında geçen ve halk tarafından pek bilinmeyen kelimelerin manalarını izah etmiş, sonra konuyu anlatmış, ihtiyaç duyarsa misalle izah etmiştir. Ardından genel olarak konunun delillerini zikretmiştir. Delil zikrederken öncelikle dört delile istinâd etmiştir. Hadîsler hususunda da kendisine has bir dile sahip olan Hazret, ifadeleriyle hadîslerin durumuna işaret etmiştir. Genel olarak tasavvufla alakalı olan maddelere de tasavvufi birtakım izahlar eklemiştir. Bu izahlarında esubü bulunduğu vahdet-i vücûd anlayışına göre mevzuyu izah etmiştir.

Eserin uslûbu:

Eserde sohbet üslubunun takip edildiğini görmekteyiz. Bu üslubun hâssaten tercih edildiğini görüyoruz. Zira insanı kemâle erdiren en kısa yollardan biri sohbetir. Sohbet-i Rasûl sayesinde Ashâb-ı Kirâm (r.a.) bu ümmetin en faziletlipleri ol-

muşlardır. Nitekim şöyle demişlerdir: Kişinin üç türlü şeyhi olur; yol şeyhi, sohbet şeyhi ve zikir şeyhi!

Yol şeyhi, müntesibi bulunduğunuz gül bahçesine sizden evvel girmiş, yolun edeb-âdâbını büyüklerinden öğrenmiş, si-ze de kemâliyle öğretebilecek ve bu yolda arkadaşlık edecek kimsedir. Nitekim Efendi Hazretlerimiz (k.s.) da eski mürid yeni müridin bağıdır, buyurmuşlardır.

Sohbet şeyhi, manevî yolun büyüklerinin sîretini, sûretini bilen şeriat ve tarikat ilmine vâkıf, irfânî manaları devşiren ve bize anlatıp öğretebilecek kabiliyette bir büyük üstadır.

Zikir şeyhi ise bütün bu ilmin, irfanın nasıl nûş ettirileceğine yâni mânen aklımızı ve kalbimizi nasıl eğiteceğini bilen ve bunu uygulamada kâmil ve mükemmil olan, tâbir-i âharla kibrit-i ahmerimiz olan zattır.

Müellif hazretleri kitabında sohbet usûlünü benimsemekle; mürşidi olduğu müridânı terbiye etmiş, başka şeyhlere müntesip olanlara sohbet şeyhliği yapmış, devrinde bulunan ilim ve tarikat ehli zatlara da yarenlik etmiştir.

Eserin üslubundaki akıcılık ve tatlılık, okuyanda bazen basit meseleler anlatıyor izlenimi uyandırır da, konuların merkeziliği dikkate alındığında, müellif hazretlerinin bu hususlarda tam bir vukûfiyet sahibi olduğu görülmektedir.

Müellif hazretleri eserinde şöyle buyurmuştur: “Her devrin kalıplarının (bedenlerinin) sultanı olduğu gibi kalplerinin de sultanları vardır. Kalplerin sultanları o devrin vaizleridir.” Hazret Bursa'nın muhteşem eserlerinden Ulu Cami'de uzun yıllar vaizlik ederek, kendi devrinde kalplere sultanlık ettiğini delâleten izhar buyurmuştur.

Eserin muhtevâsı:

Eserde genel olarak; imân, ibadet, helal-haram ve ahlak esaslarının incelendiğini görürüz. Bu meseleler de bir Müslümanın nasıl inanacağını, nasıl ibadet edeceğini, nelerden sakınıp nelere riayet edeceğini ve ahlakının nasıl olması gerektiği-

ni ihtivâ eden temel meselelerdir. Eser, okuyan her kimsede ilim ve irfan veçhesiyle; kalbinde imân nurunu, kalıbında amel zuhûrunu sağlayacak ve kişiye şahsiyet kazandıracak niteliktedir.

Eserin birçok konuyu hâvî olmasına itibarla, ilim talebinde merkeze alınıp etrafında bir din, dil ve tarih şuuru oluşturabilme imkanı vermesi bu eserin bizce en büyük meziyetidir.

Bugün bizim memleketimizde yaşayan ve islamî konularda yeterli bilgisi olmayan yahut islamî ilimler alanında çalışmış fakat istikametini tahsîl edememiş; islamî bir usul ve bakış açısı edinememiş yada daha kötüsü batının ideolojik savaş ajanlığına maruz kaldığı için Müslümanca düşünme yetisini kaybetmiş bir çok kardeşimiz bulunmaktadır.

Bu eserle dini bilgisi az olan kardeşlerimiz öğrenip amel edecekleri bir sağlam bir metin sunduğumuzu, yine dinî ilimler sahasında kafası karışık olan kardeşlerimize, üzerine basabilecekleri sağlam bir zemin oluşturduğumuzu düşünmekteyiz.

Yine batının ideolojik savaş ajanlığına maruz kaldığını düşündüğümüz kimselere de ilimde ve fikirde devamlılığın esas olduğunu ortaya koyan, “Hakikat dün ne ise bugün de odur, belki sadece üslup fark eder” demektediriz.

İnsanın varoluş amacı din, onu diğer insanlardan farklı kılan dil ve şahsiyet sahibi yapan da tarihi ve tarih şuurudur. Müellif hazretleri âlim olması hasebiyle din, Osmanlı âlimi olması hasebiyle büyük bir dil ve bir imparatorluk mensubu olması sebebiyle de büyük bir tarih şuuruna sahip, ümmet ve millet fikrini zatında kemâliyle mezcetmiş bir zattır.

İlim, amel ve ihlas ehli âlimler ve sâlihler kendi devirlerinin kandilleridirler. Kandillerinin nurları, yazdıkları kitaplarla ve yetiştirdikleri büyük zatlarla kendilerinden sonraki devrileri de aydınlatmaya devam etmektedir. Şerhi Şuabi'l-İmân adlı bu güzide eser de, âlim, vaiz, mürşid-i kâmil, İslam’-

ın ve Osmanlının güzide şehri Bursa'nın manevî burçlarından birisi, feyzi ve bereketi halen dâim, muhalled bir tefsirin sahibi, büyük ve velûd bir mutasavvıf, gazi ve seyyah olan İsmail Hakkı Bursevi (k.s.) Hazretlerinin eseridir.

Son olarak geçmişte yaşamış böyle büyük bir âlimin eserini çalışmak onun gölgesi olmaya benzer ve gölge daima aslından kâsırdır.

Kusurlar bizden, görüp düzeltmek ehkinden, tevfik Cenâb-ı Haktandır.

Eseri Hazırlarken Takip Ettiğimiz Usul:

Temel olarak üç alanda çalıştık bunlar: Tahkîk, Tahrîc, Ta'lîk.

Tahkîk usulü:

Eserin metninin tahkîki için önce müellif nüshasını aradık fakat bulamadık. Daha sonra nüshalar arasından şu üç nüshayı seçtik.

- a- Halet Efendi nüshası.
- b- Mihrişah Sultan nüshası
- c- Sütlüce Dergâhı (matbu) nüshası

Metinler arasında farklılık olduğunda:

- a- Tespitimize göre doğru hangisi ise onu tercih ettik.
- b- Tercih etmediğimiz nüshayı dipnotta belirttik.
- c- Manaya tesiri olmayan veya önemsiz gördüğümüz hataları belirtmedik.
- d- Metin farklılıklarının olduğu yerlerde genellikle; önce Halet Efendi nüshasını, sonra Mihrişah Sultan nüshasını, en sonunda da Sütlüce Dergâhı (matbu) nüshasını tercih ettiğimizi gördük. Bu sıralamada; doğru olma kriterinden sonra kolay okunma, az hata vb. esasları dikkate aldık.

Tahrîc usulü:

Bu hususta:

- a- Âyet-i Kerîmeleri, sûre isimleri ve âyet numaralarıyla zikrettik.
- b- Alim vb. şahısların biyografilerini çok kısa naklettik ve kaynak gösterdik.
- c- İstılahları veya ıstılah olduğunu düşündüğümüz kelimeleri sadeleştirmedik. Dipnotlarda veya metin içinde açıkladık ve kaynak gösterdik.

d- Yine ıstılah olan kelimelerin açıklamalarını bulabildiğimiz kadarıyla Müellif hazretlerinin eserlerinden veya eserleri üzerine yapılan tez vb. çalışmalardan aktardık ve kaynak gösterdik.

e- Bu son iki hususta Türkçe en yaygın ve kolay ulaşılabılır olan “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”ni kaynak gösterdik ve birçok yerde esas aldık. Fakat az da olsa bazı dipnotlarda tanıtım istediğimiz zatın biyografisi veya ıstılah hakkında müstakil bir çalışma (makale, kitap vb.) varsa veya ansiklopedide o zat veya ıstılah hakkında madde bulunmuyorsa yahut da bulunan maddelerde gördüğümüz eksik veya yanlış bilgilerden dolayı başka kaynaklardan alıntılar ve kaynak göstermeler yaptık.

f- Müellif hazretlerinin metin içerisinde zikrettiği hadîs-i şerîf metinleri aynen muhâfaza ettik.

Hadîs-i şerîfler hakkında: Birebir bulduğumuz kitabı ilk kaynak olarak dipnotlarda zikrettik. Ardından o rivâyeti nakleden başka kaynakları tercih sırasına göre naklettik. Eğer metnin birebir aynısını bulamazsak metin ve mana yönüyle destekleyen en yakın kaynakları zikrettik. Şayet metinde geçen hadîs-i şerîf genel olarak cerh-ta’dil usûlüne göre sahîh, hasen vb. gibi kabul edilmiş hadîslerden ise, tashîh edici kaynakları zikretmedik. Fakat cerh-ta’dil usûlüne göre zayıf görülmüş ise:

1- Tahrîc edip tashîh eden alimlerin görüşlerini naklettik.

2- Tashîh eden muteber bir alim yoksa mânen tashîhini destekleyen rivâyetleri zikrettik.

3- Ulemâ arasında hadîsin sıhhati hakkında ihtilaf varsa bu ihtilafı zikreden ve hadîs hakkında hüküm veren kitapları cilt sayfa numarası vererek zikrettik.

4- Hadîs-i şerîfin lafzı çok zayıf görülmüşse veya mevzu (rivâyet zinciri uydurma görülmüşse) fakat manası sahîh ise mânen tashîh eden rivâyetleri zikrettik.

Son olarak hadîsin sıhhati hususunda halk arasında yaygın olan kanaatleri değil âlimlerin hem ıstılahlarını hem de tercihlerini esas aldık. Buna şöyle bir örnek verirsek konu daha iyi anlaşılacaktır. Meselâ hadîs alimleri kendi usullerine göre bir hadîse zayıf dedikleri halde, onunla amel etmişlerdir. Zira asıl ibadet sayılmayan veya cerh-ta'dîl ilmîne göre za'f-ı şedîd (çok zayıf) olmayan hadîslerle amel etmek (bu alimlere göre de) câiz, hattâ müstehabdır. Zira bu alimler hadîs-i şerîfin rivâyet senedi hakkında hüküm vermektedirler metni hakkında hüküm vermemektedirler. Bu durumda Müslüman kardeşlerimiz bir hadîsin zayıf hükmünü bir yerde okuduklarında hemen uydurma olduğu akla geldiğinden yanlış bir kanaate kapılmaktadırlar. Oysa zayıf kavramı cerh-ta'dîl ilminin bir ıstılahıdır. Bu nedenle zayıf vb. gibi hükmü verilen bir hadîs-i şerîfle karşılaşan Müslüman kardeşlerimizin yapması gereken hemen o hadîs-i şerîfi terk etmek yerine, kendisiyle amel edilemeyeceğini ehline sormasıdır.

Sadeleştirme usulü:

Sadeleştirmesini yaptığımız bu eserin dili, uslûbu ve hitap ettiği çevreyi dikkate aldığımızda; eserin vaaz ağırlıklı, ilmî bir eser olduğunu müşâhede ettik. Buna göre uslûbumuzu şu şekilde oluşturduk:

a- Herhangi bir ilmin ıstılahı (terminolojisi) olan kelimeyi aynen muhafaza ettik. Açıklamasını kısa ise metnin içinde parantezle, uzun ise dipnotlarda açıkladık ve kaynaklandırdık.

b- Bugün anlaşılabilirliğini düşündüğümüz kelimeyi muhafaza ettik.

c- Osmanlıcanın cümle yapısını eğer yanlış anlaşılacak ise muhafaza ettik. Yanlış anlaşılacaksa o zaman bugünkü cümle yapısına yakın şekilde sadeleştirdik.

d- Yanlış anlaşılmaya mahal olacak bazı nadir yerlerde kelimenin lâzımî manasını tercih ettik.

e- Bir iki yerde anlatım sırasında bozukluklar vardı. Bunları akışa göre yeniden tertip ettik.

Ta'lik usulü:

Ta'lik bir metnin lüzum görülen yerlerine numara vererek veya işaret konularak yapılan kısa veya uzun açıklama demektir. Bu tarz bir isimlendirme bugün ülkemizde pek kullanılmamaktadır. Bizim böyle bir usulü tercih etmemizde selef yolunu takip etme isteğimiz olduğu gibi Mihrişah Sultan nüshasının yan kayıtları da bu hususta etkili olmuştur. Dipnotlarda eklediğimiz ta'liklerle biz şunları yaptık:

- a- Birçok yerde metne yardımcı olacak açıklama ekledik.
- b- Yanlış anlaşılmayı gidermeye çalıştık.
- c- Bu amaçla konunun şerhi ve delili mâhiyetinde olan ilaveler yaptık.
- d- Husûsan Mihrişah Sultan nüshasının kenarında bulduğumuz hâşiyeleri dipnotlara ekledik. Bu dipnotlardan bazıları konu hakkında derinlik sağlamak için, bazıları da konuyu biraz daha açmak için yapılmış çalışmalardı.

Bu hususta kendisinden aldığımız özel izinle tezinden istifade ettiğimiz hatta birebir alıntılar yaptığımız Prof. Dr. Yusuf Bahri Gündoğdu hocamıza özellikle teşekkür eder sa'yinin meşkûr olmasını dileriz.

Sadeleştirenler

İsmail Hakkı Bursevî (kuddise sirruhu)

Hayatı:

1063 Zilkadesinde (Ekim 1653) bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikamet ettiğinden Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmış, özellikle Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur. Tamâmü'l-Feyz ve Silsilenâme-i Celvetî başta olmak üzere bazı eserlerinde hayatı hakkında bilgi veren İsmâil Hakkı (k.s.)'ya dair çalışmalar esas itibariyle bu bilgilere dayanır. İstanbul'un Aksaray semtinde doğup büyüyen babası Mustafa Efendi, İsmâil Hakkı (k.s.)'nın doğumundan bir yıl evvel evi yanınca Aydos'a gidip yerleşmişti. Daha önce İstanbul'da tasavvufî çevrelerle irtibatı olduğu anlaşılan Mustafa Efendi, Aydos'ta da bu ilgisini sürdürerek Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifesi sıfatıyla o sıralarda Aydos'ta irşad faaliyetinde bulunan Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı (k.s.) ile yakınlık kurmuştu. Yedi yaşında annesini kaybeden İsmâil Hakkı (k.s.)'ya büyükannesi bakmaya başladı. Osman Fazlı Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'den Arapça dersleri alan İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.) Osman Fazlı Efendi'nin Aydos'a uğrayan Edirne halifesi Seyyid Abdülbâki Efendi ile birlikte 1074'te Edirne'ye gitti. Burada dini ilimleri öğrenirken bir yandan da hüsn-i hatla meşgul oldu. Osman Fazlı Efendi'nin bir halifesinden fıkıh ve kelâmı ilgili kitaplar okudu. Tahsilini tamamlayınca Abdülbâki Efendi onu İstanbul'da bulunan Osman Fazlı Efendi'nin yanına gönderdi. İsmâil Hakkı 1083 Rebîulevvelinde bu şeyhe intisap etti. Kendisinden kelâm ve ferâiz ilimlerini,

el-Mutavvel hâşiyesini hazırladığı sırada el-Mutavvel'i, fıkıh usulüne dair Tenkîhu'l-usûl adlı eseri okudu. Mehmed Efendi'den tecvid ve diğer bazı hocalardan Farsça dersleri aldı. Meşhur şairlerin Farsça divanlarını ve ayrıca bazı eserleri inceledi. Hâfız Osman'dan hüsn-i hat meşketi. Üç yıl sonra şeyhinin izniyle Zeyrek Camii'nde halvete giren İsmâil Hakkı doksan gün süren halvetten çıkınca dervişlere hizmetle görevlendirildi. Bir süre sonra şeyhi ona kendi yerine vaaz etmesini söyledi, 1086'da da halife tayin ederek Üsküp'e gönderdi.

Beraberindeki üç dervişle birlikte Üsküp'e giden İsmâil Hakkı Rebîulâhir 1086 da muhtelif camilerde vaaz etmeye, isteyenlere zâhirî ilimlere dair dersler vermeye başladı. Harap bir tekke onarılarak kendisine tahsis edildi. Bir süre burada kaldıktan sonra yeni bir zâviyede irşad faaliyetlerini sürdürdü. 1087'de (1676) Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı ile evlendi. İsmâil Hakkı (k.s.) vaazlarında, dine aykırı davranışlarını gördüğü Üsküp müftüsünü ve şehrin bazı ileri gelenlerini eleştirmeye devam edince, muhalifleri tarafından mahkemeye verildi. İsmâil Hakkı ve davacıları İstanbul'a giderek Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Rumeli kazaskeri Beyâzîzâde Ahmed Efendi ile görüştüler. Aralarını bulması için görevlendirilen Osman Fazlı Efendi (k.s.) tarafları barıştırdı.

Altı yıl süren bu çekişme ortadan kalkar gibi olduysa da muhalifleri İsmâil Hakkı'yı Üsküp'ten sürdürmek için tekrar faaliyete başlayınca, Osman Fazlı Efendi ona Köprülü'ye gitmesini tavsiye etti. Köprülü'de on dört ay kalan İsmâil Hakkı, 1093'te Ustrumca halkının Osman Fazlı Efendiden kendisini kasabalarına göndermesini istemeleri üzerine oraya gitti.

İsmâil Hakkı (k.s.) 1096'da Sultan 4. Mehmed'e nasihatte bulunmak üzere Edirne'de bulunan Osman Fazlı Efendi tarafından Edirne'ye çağrıldı. Şeyhinin evinde üç aya yakın bir süre misafir kaldı ve onun gözetiminde Fusûs'l-Hikem'i okuma imkânı buldu.

Osman Fazlı Efendi, Bursa halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefat etmesi üzerine Cemâziyelâhir 1096'da İsmâil Hakkı (k.s.)'yu Bursa'ya halife olarak tayin etti. Şeyhinin tavsiyesine uyarak Ulucami'de ve diğer bazı camilerde vaaz vermeye; 1096 Şâbanından itibaren vaazlarında Kur'ân-ı Kerîm'i Fâtîha'dan başlayarak tefsir etmeye, vaazda söylediklerine tasavvufî yorumlar ekleyip şiirler zikrederek ve Arapça olarak yazıya geçirmeye başladı. Bu şekilde meydana getirdiği Rûhu'l-Beyân adlı tefsirini Cemâziyelevvel 1117'de tamamladı. Bu arada başka eserler de kaleme aldı.

Bursa'da ikametinin ilk zamanlarında kendini riyazete verdiği için oturacak ev ve geçimini temin hususunda sıkıntıları çekti. Bursa'ya halife tayin edildikten bir buçuk yıl sonra İstanbul'a şeyhini ziyarete gitti. Ardından dört defa daha aynı amaçla İstanbul'a giden İsmâil Hakkı (k.s.) şeyhini son olarak 1102'de sürgünde olduğu Kıbrıs'ta ziyaret etti. Şeyhi bu ziyaret sırasında yerine onu tayin etti.

1107-1108 yıllarında İsmâil Hakkı (k.s.) askerinin moral gücünü arttırmak için Sultan İkinci Mustafa'nın daveti üzerine katıldığı 1. ve 2. Avusturya seferlerinde yaralanarak Bursa'ya döndü.

1111'de hacca gitti, yedi ay kadar Mekke ve Medine'de kaldı. Hac dönüşünde Medine ile Tebük arasındaki Ulâ yakınlarında eşkiyanın baskınına uğradı, canını zor kurtardı.

Muharrem 1122'de ikinci defa hac niyetiyle yola çıktı. Bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra deniz yoluyla İskenderiye'ye, oradan da Kahire'ye ulaştı. Kahire'de Şeyhûniyye Medresesi bitişindeki Kadirî Dergâhı'na yerleşti. İki aydan fazla kaldığı Mısır'da ulemâ, tasavvuf erbâbı ve halkla irtibat kurdu; aralarında Ezher müderrislerinin bulunduğu bazı kişilere icâzetnâme verdi. Hac dönüşü İstanbul'da iki buçuk ay kalıp Bursa'ya gitti.

Cemâziyelâhir 1126'da Tekirdağ'a geçerek irşad faaliyetini burada sürdürdü. Âişe Hanım ve muhtemelen şeyhinin kızı Hanife Hanım'la burada evlendi.

1129'da tekrar Bursa'ya döndü. Aynı yıl Muhyiddin İbnü'l-Arabî (k.s.)'ya duyduğu sevgi sebebiyle Şam'a gitti. Şam'da on kadar eser kaleme alan İsmâil Hakkı (k.s.) Tuhfe-i Recebiyye adlı eserini Şam Valisi Recep Paşa'ya takdim etti.

Şâban 1132'de Şam dönüşü Üsküdar'a yerleşen İsmâil Hakkı (k.s.)'ya Damad İbrâhim Paşa bir ev hediye etti ve çeşitli ihsanlarda bulundu. Ancak İstanbul'da devlet ricâli üzerinde şeyhi ve Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) kadar etkili olmadı. Kendisi bunu daha ziyade zamanındaki ricâlin kabiliyet noksanlığına bağlar.

Üsküdar Ahmediye Camii'nde cuma vâizi olarak görev yaparken hakkında vaazlarında vahdet-i vücûd meselesinden bahsettiği, İslâm akîdesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla takibat açıldı. Pek çok kişinin şahitliğiyle suçlamanın asılsız olduğu anlaşıldı.

Bu olayın ardından 1135'te İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya döndü. Kendi imkânlarıyla bir cami inşa ettirdi. Son yıllarını da irşad faaliyeti ve eser telifiyle geçiren İsmâil Hakkı (k.s.) 9 Zilkade 1137'de vefat etti. Kabri Tuzpazarı'nda yaptırdığı caminin kible tarafındadır.

Ölümünden üç yıl evvel yazdığı Kitâbü Nakdi'l-Hâl adlı eserinde yer alan bir manzumesinin son beytindeki, "Hakkıyâ envâr-ı Hak'la pür oldu merkadi" mısrasında vefatını önceden haber verdiği kabul edilir.

Şeyhi Osman Fazlı'nın yanı sıra başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (k.esrârahum) İsmâil Hakkı (k.s.)'nun üzerinde büyük tesirleri olduğu görülmektedir. Vahdetî Osman Efendi, oğlu Mehmed Bahâeddin, Zâtî Süleyman Efendi, Hikmetî Mehmed Efendi, Derûnîzâde

Mehmed Hulûsî Efendi ve Şeyh Yahyâ Efendi (k.esrârahum) yetiştirdiği halifeler arasında zikredilebilir.

İsmâil Hakkı (k.s.) sekr yerine sahvı, şathiyyât yerine temkini ve bulunulan mertebeye uygun davranmayı benimsemiş, “ene'l-hak” diyen Hallâc-ı Mansûr'u, “sırr”ı fâş ettiğine inandığı Niyâzî-i Mısrî'yi, Şeyh Bedreddin'i, birtakım Mevlevî, Kalenderî, Bektaşîler'i ve eksik taraflarını gördüğü diğer kişi ve zümreleri tenkit etmekten geri durmamıştır.

Tasavvuf ehlinin ve özellikle vahdet-i vücûdun aleyhinde söz söyleyen ulemâyı da tarikat adına şeriatta ihmal ve gevşeklik gösterenleri de şiddetle eleştirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nübüvvet ve velâyet nuru olmak üzere iki nuru vardır. Nübüvvet nuru şeriat nuru, velâyet nuru ise hakikat nurudur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kıyamete kadar biri zâhir, diğeri bâtunla alâkalı bu iki nurla aramızdadır. Bu iki nura tâbi olmayan ve onlarla hidayet bulmaya çalışmayan kimse Peygamber (s.a.v.)'e uymayı terk etmiştir.

İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.), Mevlevîliğin Şems kolu ve Bayramî Melâmileri dışında bütün tasavvufî çevrelerde geniş kabul görmüş, birçok eseri basılmış ve yaygın biçimde okunmuştur.

İsmâil Hakkı (k.s.)'nin Celvetiyye'nin Hakkıyye şubesinin kurucusu olduğu kaydedilmişse de böyle bir tarikat fiilen teşekkül etmemiştir.

Eserleri:

100'den fazla eser yazdığını belirten İsmâil Hakkı bunların bir kısmının adını da zikretmiştir. İsmâil Hakkı'nın çalışmalarıyla ilgili en geniş araştırmayı yapan Sakıp Yıldız bunların sayısını 127 olarak belirlemiştir. Ancak Sakıp Yıldız'ın listesinde de eksiklik ve tekrarlar vardır. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık ola-

rak kullanıldığı çalışmaları da vardır. Onun manzum eserlerinin yanı sıra mensur eserlerinin içinde de çok sayıda şiiri de yer almaktadır. Kendisi manzumelerinin 10.000'den fazla olduğunu söyler. Hüseyin Vassâf ise bir eserinde İsmâil Hakkı'nın şiirlerinin 70.000 beyitten, diğer eserinde 100.000 beyitten fazla olduğunu belirtir. Aynı zamanda bestekâr olan İsmâil Hakkı kendisinin ve Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.)'nin bazı ilâhilerini bestelemiştir. Çalışmalarında değişik ilimlerle ilgili konular iç içe ele alındığından eserlerinin konulara göre tam bir tasnifini yapmak oldukça güçtür.

a) Tefsir:

1. *Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 1117'de (1705) tamamlanan eserde önce vaaz olarak takrir edildiğinden mev'izaya ağırlık verilmiş, sonraki dönemlerde de mev'iza türü için önemli bir kaynak olmuştur. Müellif nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Rûhu'l-beyân'ın çeşitli baskıları yapılmıştır. Abdullah Öz'ün içinde bulunduğu bir heyet Türkçe'ye çevirmiştir.

2. *Ta'lika alâ evâil-i Tefsîri'l-Beyzâvî*.

3. *Şerh alâ Tefsîri Cüz'i'l-âhîr li'l-Kâdi'l-Beyzâvî*.

4. *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*.

5. *Tefsîru Âmene'r-Resûl*.

6. *Tefsîru Sûreti'l-Asr*.

7. *Tefsîru Sûreti'z-Zelzele*.

8. *Levâ'ih Teteallaku bi-Ba'zi'l-Âyât ve'l-ehâdis*.

9. *Kitâbü'l-Mir'ât li-Hakâiki ba'zî'l-Ehâdis ve'l-Âyât*. İsmâil Hakkı ayrıca bazı âyetlerin kısa tefsirlerini, yer yer de bazı hadîslerin şerhlerini yapmıştır. Bu şekilde hazırlanmış müellif hattıyla birkaç mecmua vardır.

b) Tasavvuf:

1. *Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sinin ilk 738 beytinin şerhidir.

2. *Şerhu'l-Muhammediyye (Ferâhu'r-rûh)*. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Muhammediyye'sinin şerhi olup çeşitli baskıları yapılmıştır.

3. *Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*. Baş tarafında tarikatların menşei, amacı, biat ve intisap, evrâd, mürşidin vasıfları, Celvetî silsilesi gibi konuların ele alındığı eserin büyük bir kısmını Osman Fazlı efendi'nin hayatı, kerametleri, eserleri, değişik konuşmalarından derlenen notlar teşkil eder. Ayrıca müellifin kendisiyle ilgili bilgiler verdiği eserin edisyon kritiği Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından yapılmıştır.

4. *Silsilenâme-i Celvetiyye*. Celvetiyye meşâyihî hakkında bilgilerin yer aldığı eserin son tarafında tarikat âdâb ve erkânından söz edilmektedir. Silsilenâme 1291'de (1874) İstanbul'da basılmış ve İlyas Efendi tarafından Latin harflerine çevrilmiştir.

5. *Kitâbü'l-Hitâb*. İtikad ve ibadet konularının yanı sıra çeşitli tasavvufî meseleleri ve kavramları ihtivâ eder. İstanbul'da basılan eser (1256, 1292) İ. Turgut Ulusoy (İstanbul 1975) ve Bedia Dikel (İstanbul 1976) tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

6. *Kitâbü'n-Necât*. Şam'da kaleme alınan eserde tarikat, mârifet, hakikat, vahdet, Allah'ın sübûtî sıfatları, dört büyük melek, bazı büyük peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn, dört mezhep imamı, keramet, kabir ve kıyamet ahvâli, cennet ve cehennem gibi konular üzerinde durulmuştur.

7. *Şerh-i Usûlü'l-Aşere*. Necmeddîn-i Kübrâ (k.s.)'nin Usûlü'l-Aşere adlı eserinin tercüme ve şerhi olup Mustafa Kara tarafından sadeleştirilerek Necmeddîn-i Kübrâ'nın diğer iki eseriyle birlikte neşredilmiştir.

8. *Tuhfe-i Recebiyye*. Esmâ-i Hüsnâdan bazı isimlerin şerhi olan eser Şam Valisi Receb Paşa'ya takdim edilmiştir.

9. *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a (Şerh-i Kelime-i Tevhîd, Kitâbü Şecereti't-Tevhîd, Kitâbü't-Tevhîd)*. Risâlede Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatlarında sülûkte esas alınan Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm ve kakhâr isimleri şerh edilmiştir.

10. *Risâletü'l-Hazarât*. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin et-Ta'rîfât'ındaki "el-Hazarâtü'l-Hamsü'l-Îlâhiyye" ve "el-İnsânü'l-kâmil" maddelerinin şerhidir.

11. *Kenz-i Mahfî*. Eserde, "Küntü kenzen mahfiyyen" hadîsi ele alınmış, müellifin vâridâtı ve bunların şerhlerine de yer verilmiştir. Abdülkadir Akçiçek kitabı Gizli Hazine adıyla sadeleştirmiştir.

12. *Kitâbü Hücceti'l-Bâliġa*. İnsanın vasıfları, ism-i hû, vücûd-i mutlak, ruh, fenâfillâh, esmâ-i ilâhî, erbâb-ı zâhir, sâlikin vasıfları ve sülûkün mertebeleri gibi bazı konuların yer aldığı eser Reşehât'ın kenarında basılmıştır.

13. *Tuhfe-i İsmâiliyye*. İman ve amel konularının yanı sıra bazı tasavvufî öğütleri ihtivâ etmekte olup müellifin katıldığı Nemçe ve Erdel seferlerinde yol arkadaşı Lefkevîzâde Hacı İsmâil Piyâde'nin isteġi üzerine yazılmıştır.

14. *Tuhfe-i Halîliyye*. İman hakkındadır.

15. *Tuhfe-i Bahriyye*. İsmâil Hakkı'nın zikir meclislerine katılan Has bahçeler müfettişi Bahri Hüseyin Efendi'ye ithaf edilmiştir. Hû ismi, tevhid, cem', fark, kara ve denizin bazı esrarı gibi konulardan bahseder.

16. *Risâle-i Hüseyniyye*. Aynı kişiye ithaf edilmiş olup Hüseyin isminin tasavvufî yorumu hakkındadır.

17. *Sülûkü'l-mülûk (Tuhfe-i Aliyye)*. Sırât-ı müstakîm, vezirlik mertebesi, Hz. Ali (r.a.)'ın duası ve ibadet şekilleri gibi konuların ele alındığı eser Ali Paşa'ya sunulmuştur.

18. *Tuhfe-i Hasekiyye*. Serhasekiyan Tûbâzâde Mehmed Ağa'ya ithaf edilen bir eserdir.

19. *Kitâbü's-Sülûk (Tuhfe-i Vesîmiyye)*. Enderun ağalarından Seyyid Ahmed Vesîm için yazılmıştır

20. *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*. Fusûsü'l-hikem'in "Kelime-i İshâkiyye Fassi"nın sonunda yer alan beyitlerin şerhidir.

21. *Tuhfe-i Atâiyye*. İnsân-ı kâmil, vahdet-i vücûd, Celve-tiyye tarikatu, kutub, şeriat ve tarikat ilişkisi gibi konulara da irdir.

22. *Tuhfe-i Ömeriyye*. Tevhid, vahdet-i vücûd, tevhidin kısımları, esmâ-i seb'â, iman, ihsan, velâyet, nübüvvet, zikir gibi konuları ihtivâ eder.

23. *Risâle-i Bahâiyye*. İsmâil Hakkı'nın, oğlu Mehmed Bahâeddin için yazdığı küçük bir eserdir.

24. *Kitâbü'ş-Şecv*. Belâ, belânın sebebi ve hüznü hakkındadır.

25. *Mecû'l-beşîr li-ecli't-tebşîr*. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in müjdecisi olarak gelmesi hakkında Arapça bir eserdir.

26. *Vesîletü'l-merâm*. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)'nin, sahih bir sülûk ve halvetten faydalanmak için gerekli olduğunu söylediği sekiz şart ve bunların izahı, nebîler ve velîler arasındaki farklar, şeriat ve tarikata göre amel edenlerin tabakaları, ilâhî sıfatlar gibi konuları ele alır.

27. *Risâle-i Nefesü'r-Rahmân*. Seyyid Abdurrahman adlı bir kişiye ithaf edilen ve konuları çok dağınık olan kitap İsmâil Hakkı'nın en son çalışmalarındandır.

28. *Şerh-i Salavat-ı İbn Meşîş*. Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî (k.s.)'nin çeşitli müellifler tarafından defalarca şerh edilen salavatının tercüme ve şerhidir.

29. *Nuhbetü'l-Letâif*. Müellifin Üsküp'te bulunduğu sırada yazdığı bu Arapça eser Zemahşerî'nin Nevâbiğu'l-Kelim'inden

seçmeleri, Harîrî'nin Mir'âtü's-Şeyyib'inin şerhini ve vâridâtını ihtivâ eder. 30. Mecmû'atü'l-Esrâr. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Abdullah Bosnevî ve Osman Fazlı Efendi (k.esrârhum)'un bazı eserlerinden seçmeleri ve İsmâil Hakkı'nın halife olarak tayin edildikten sonra Osman Fazlı Efendi'yi ziyaretleri esnasında tuttuğu Arapça notları ihtivâ eder. Bu notlar Tamâmü'l-feyz'deki notların aynıdır.

31. *Risâle-i Şem'iyye*. “Âdem bir demdir” diye başlayan şiirin şerhidir.

32. *Es'iletü's-Sahafîyye ve Ecvibetü'l-Hakkîyye*. İsmâil Hakkı'nın, Şeyh Mehmed Sahâfî'nin manzum sorularına verdiği cevaplardan meydana gelen eserde zât-ı ilâhiyye ve aha-diyyet gibi konular ele alınmıştır. İsmâil Hakkı'nın manzum sorularına da Mehmed Sahafî Ecvibetü's-Sahafî an es'iletiş-şeyh İsmâil Hakkı adıyla cevap vermiştir.

33. *Es'ile-i Şeyh Mısri'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkı*. Niyâzî-i Mısri'nin, “Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşâd” mısraıyla başlayan şiirinin şerhi olup Makâlât-ı İsmâil Hakkı içinde basılmıştır.

34. *Kitâbü'l-Fasl fi'l-Esrâr*. Bazı tasavvuf terimlerinin iza-hına dair küçük bir risâledir.

35. *Esrâru'l-Hurûf*.

36. *Risâletü'Tehaccî fi Hurûfi't-Teheccî*.

37. *Hakâ'iku'l-Hurûf*.

38. *Kitâbü Zübdeti'l-makâl*.

39. *Makâlât-ı Şeyh İsmâil Hakkı*. 1118-1124 (1706-1712) yılları arasındaki vâridâtını ve şerhlerini ihtivâ eder. Bir hâtıra defteri niteliğindeki bu Arapça eserde müellifin şiirleri, düşünceleri, bazı âyet ve hadislerin açıklamaları, hayatıyla ilgili bilgiler ve mektuplaşmaları da yer alır.

40. *Mecmû'a*. 1122 yılındaki hac yolculuğunu da anlattığı eser, Mısır ve Hicaz'da bulunduğu sıradaki vâridâtı ve şerhle-

ridir. Bu Arapça mecmuada Mısır ulemâsı ve meşâyihinden bir kısmına hediye ettiği risâleler de yer almaktadır.

41. *Kitâbü'n-Netîce*. Safer-Şevval 1136 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dair olan eser Ali Namlı ve İmdat Yavaş tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.)'nin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi ve daha başka kütüphanelerde çok sayıda vâridât türü eseri bulunmaktadır.

c) Hadîs:

1. *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*.

2. *Şerhu'l-Hadîsi'l-Erbâîn*.

3. *Şerhu'l-Erbâîne hadîsen*. İmam Nevevî'nin kırk hadîsinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Müellifin bazı hadîs şerhlerini ihtivâ eden risâleleri de vardır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 41-42).

d) Fıkıh ve Kelâm:

1. *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî*.

2. *Risâle-i Mesâili'l-Fıkhiyye*.

3. *Risâletü'l-Câmia li-Mesâili'n-Nâfia*.

4. *Kitâbü'l-Fazl ve'n-Nevâl*

5. *İhtiyârât*.

6. *Ecvibetü'l-Hakıyye an Es'ileti's-Şeyh Abdirrahmân*.

7. *Şerh-i Şuabi'l-İmân*.

8. *Şerhu'l-Kebâir (Rumûzü'l-künûz.)*

e) Diğer Eserleri:

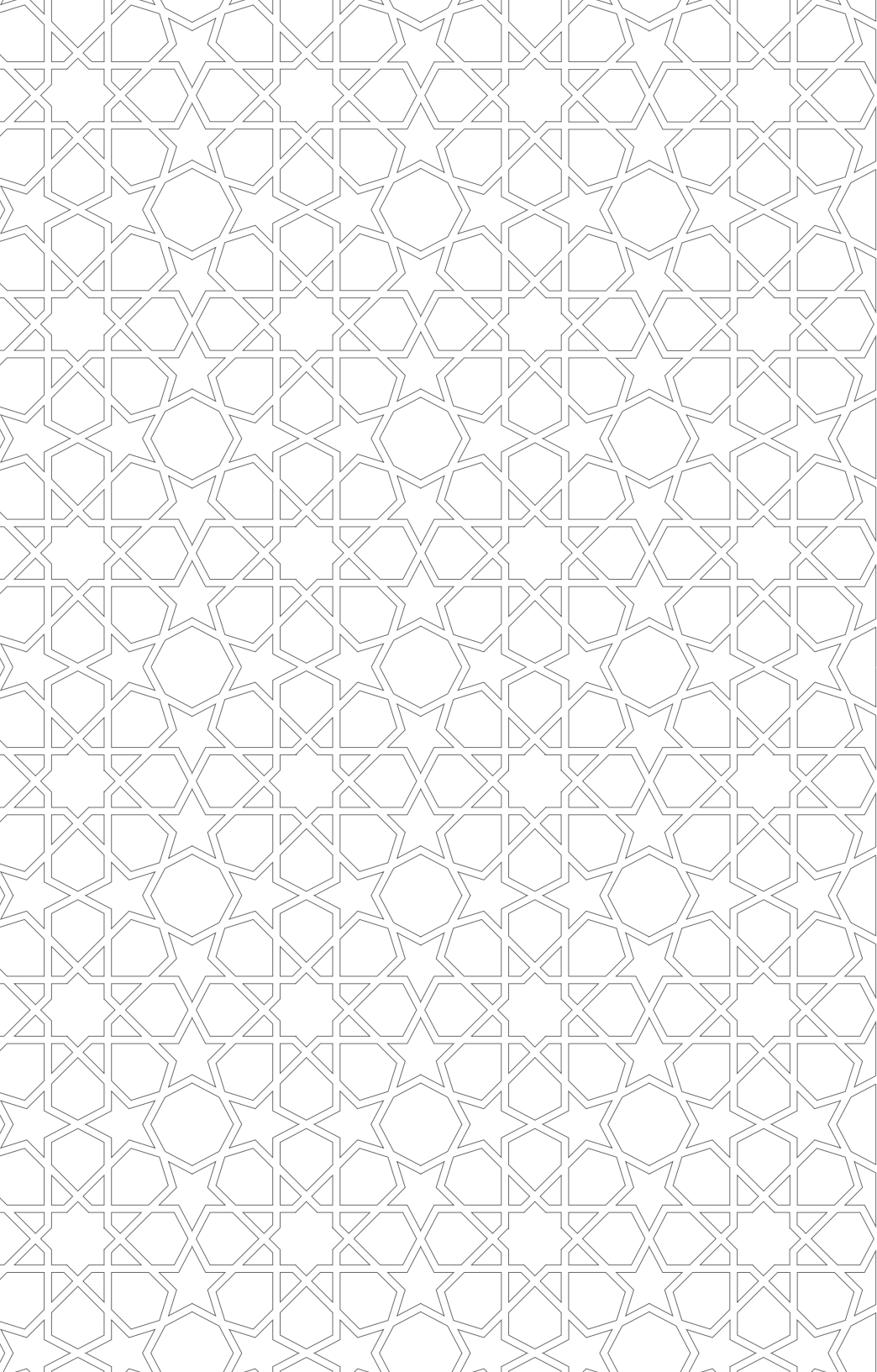
1. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî.*
2. *Kitâbü'l-Furûk.* Çeşitli ilimlere dair bazı kavram ve terimlerin açıklamasını ihtivâ eder.
3. *Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara li-Taşköbrîzâde.*
4. *Mecâlisü'l-Va'z ve't-Tezkîr.* Üsküp'te bulunduğu sırada yaptığı vaaz ve nasihatlerini ihtivâ eden Arapça bir eserdir.
5. *Kitâbü'l-Hutabâ (Hatîbü'l-hutabâ.)*
6. *Risâle-i Gül (Risâle-i Verdiyye.)*

İsmâil Hakkı (k.s.)'ya ait birkaç mecmua daha mevcut olup bunlar genellikle şiirlerini, mektuplarını, istinsah ettiği bazı eserleri, notlarını, yer yer yaptığı tefsirleri, hadîs şerhlerini ve bir kısım vâridâtını ihtivâ eder.¹

¹ İsmail Hakkı (k.s.) Hazretlerinin hayatı TDV İslam Ansiklopedisi İsmail Hakkı Bursevî maddesinden ihtisar edilerek alınmıştır.

İMANIN
ŞUBELERİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[Mukaddime]

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً.....

“Îmân yetmiş küsur şubedir...”¹⁻²

¹ Müslim, Îmân: 57, No: 35, 1/63. Buhârî, Îmân: 2, No: 9, 1/12. Not: Buhârî'nin rivâyetinde “altmış” lafzı vardır.

² “Dakika.” hadîs-i şerîfte imân yetmiş küsur şubedir ilh. denilmiştir. Yani imân edilecek şeylerin adedi yetmiş ile seksen arasındadır denilmiştir. Soru olunursa: Bu durumda metnin kendisinden malûm olmaktadır ki, şerîatta adedi zikredilen bu şeyler, şeriat lisânında tek tek beyân olunmadı. Her biri bir isimle anılmadı. Bu durumda lâzım geldi ki; meçhul bir şeye imân vâcib ve meçhul olanı (=bırakılanı) saymak ise câiz değildir. Cevap iki şekilde verilir: Birincisi: Çünkü Şâriin kelimasında imânın en üst mertebesi, itaatın en üstünü ismiyle ve en alt mertebesi de itaatın en alt mertebesi ismiyle beyân olundu. Bu nedenle aralarında bulunan kısımlardan itaatların cinsinden olan herşey buna dâhil oldu. Bu sebeple itaat cinsi kendiliğinden malûmdur. İkincisi: Şâri' zikredilen şeylerin hepsinin isimlerini ve o isimlerin verildiği şeylere, tafsilâtıyla imân etmeyi teklîf eylemedi. Belki icmâlî imân ile teklîf etti. Nitekim meleklere imân etmekle teklîf olunduk. Ama çoğunun varlığını ve isimlerini bilmeyiz, bu mesele dahî o kabildendir. Nasuh Çelebi (k.s.) Terşihât, 1/33.

Nasuh Çelebi Hazretlerinin Terşihât adlı eserinden Şerhu Şuabi'l-Îmân adlı üzerinde çalıştığımız eserin Mihrişâh Sultan nüshasının kenarına birkaç yerde alıntı yapılmıştır. Bizde bu alıntıları bir hâşiye mâhiyetinde gördüğümüz için dipnot olarak ekledik. Terşihât isimli eseri tez konusu olarak hazırlayan sayın Prof. Yusuf Bahri Gündoğdu hocamıza ilgili kısımları almamıza izin verdiği için çok teşekkür ederiz.

Bu hadîs-i şerîfi rivâyet hususunda İmam Buhârî³ (r.a.) ve İmam Müslim⁴ (r.a.) müttefiklerdir.

Manası: İmân yetmişden ziyâde şube, kıta ve haslettir. Ehl-i hadîsin (hadîs alimlerinin) bazıı bunu yetmiş yediye kadar saymış ve öyle zapt eylemiştir. Nitekim İnşâallâh hepsi zikrolunsa gerektir!

Bu şubelere imân denilmesi; imânın delilleri ve “*îkânın*”⁵ emâreleri olmaları hasebiyledir. Yoksa imân denilen şey; kalple tasdik, tasdik edeceği şeyi güzelce anlamak ve kabul etmektir.

İmam Ebû Hanîfe⁶ (r.a.) dille ikrârı, imânın (bir) cüz’-ü=parçası kılmuştur. Bu sebeple bir kimsede; kalple tasdik olsa dille ikrâr olmasa, mü’mindir diye hükmolunmaz. Meğer ki; dille ikrâra mani (bir şey) olursa, ahres yani dilsiz olmak gibi (ki bu durumda dille ikrâr şartı düşer).

(Dille ikrâr,) “*ikrâh*”⁷ halinde de düşer. Yani bir kimseyi, küfre sokacak herhangi bir kelimeyi söylemeye zorlasalar,

³ İmam BUHÂRÎ (r.a.) Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu’fî el-Buhârî (v.256) Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap kabul edilen Sahih-i Buhârî adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis. DÎA (Diyanet İslam Ansiklopedisi. Bundan sonra “DÎA” olarak kısaltılacaktır.)

⁴ İmam MÜSLİM (r.a.) Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) Sahih-i Müslim adlı eseriyle tanınan muhaddis.

⁵ İkân: Bir meselenin aslını ve delillerini inceleme ve araştırma neticesinde, inceleyen kişide; şek ve şüpheye mahal kalmaksızın oluşan kesin inanç. Bursevî, Rûhu'l-Beyân, 1/29

⁶ İmam-ı A’zam (r.a.) Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (v. 150) Hanefî mezhebinin imamı ve büyük müctehid. Daha geniş bilgi için bakınız: DÎA, Ebû Hanîfe maddesi.

⁷ İkrâh: Lûgatta bir kimseyi istemediği bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya zorlamaktır. Istılahta bir kimseyi tehditle, korkutmakla rızası olmaksızın bir sözü söylemeye veya bir işi işlemeye haksız yere sevk etmektir. Kendisine böyle zorlama yapılan kimseye “Mükreh” zorlanılan şeye “Mükrehün aleyh”, mükrehin korkmasını

şöyle ki; eğer söylemezse bir âzâsının veya canının telef edileceği anlaşılrsa, o vakit dille ikrâr düşer. (Bu kimsenin) kalbi imân üzere mutmain oldukça, mecbûren dile getirdiği kelimeye itibar olunmaz.

Dille ikrârın (imânın) bir cüz'ü ve rüknü olmasının sebebi; manevî=bâtınî bir hal olan kalple tasdîke delâlette ziyâdesiyle kuvvetli olmasındandır.

Velhâsıl insanın vücudu=varlığı, iki nesneden mürekkeptir=oluşmaktadır; biri ruh diğeri cesettir. Bu nedenle tasdîk ruhun sıfatı, dille ikrâr da cesedin sıfatıdır. Bundan dolayı zâhire ve bâtına riâyet için kalp ve ruha tasdîk, kalp ve cesede de ikrâr hükmü konuldu. Tâ ki (kişide) gizli ve aşikâre imân bulunmuş olsun!

Bazı muhakkikler: “İmân, sadece kalple tasdîktir.” demişlerdir. Yani dille ikrâr; dünyevî hükümlerde mü'min olduğunu bildirmek içindir. Zira kişinin ikrârı olmazsa (bilinmezse) diğeri ehli imân üzerine cârî olan dünyevî hükümler, onun için uygulanmaz. Öşür ve zekât vermek, imamlığa lâayık olmak, vefat ettiğinde cenaze namazı kılınmak, Müslüman kabristanlığına defnolunmak vs. gibi!

Bu hükme göre⁸ kelime-i şehâdeti söylemek vâciplerdendir. Bir kimse bir hükmün vâcip olduğunu bilse, lakin amel et-

gerektiren, rızasını gideren şeye de “Mükrehün bih” denir. İkrâhta bulunan şahsa da “Mükrih” “Mücbir” denir. İkrâh-ı mülcî: Öldürmek, bir uzvu kesmek veya bunlardan birine sebep olacak şiddetli dövme ile yapılan ikrâhtır ki, mükrehin rızasını ortadan kaldırıp, irâdesini bozar. Bununla beraber irâdenin aslı yine sabit bulunur. İkrâh-ı gayr-i mülcî: Öldürmeye, bir uzvu kesmeye sebep olmayıp yalnız üzüntü ve acıya sebep olacak derecedeki dövme ve alıkoymak gibi şeyler ile yapılan ikrâhtır ki, mükrehin rızasını ortadan kaldırsa da irâdesini bozmaya sebep olmaz. Ömer Nasûhî Bilmen, İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, 24. Kitap, Mukaddime kısmı. Madde: 19-20-21.

⁸ Malûm ola ki, islâmın şartlarının birincisi, kelime-i şehâdet getirmektir. Yani “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Mu-

mese kâfir olmaz. Yoksa mü'minlerden günahkâr olanların hepsinin tekfir edilmesi lâzım gelir. Bu manaya şehâdet eden bazı sahîh hadisler de vardır: Nitekim hadîste şöyle gelir:

يُخْرَجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ

“Kalbinde zerre kadar imânı olan kimse, ateşten çıkartılacaktır!”⁹

Bu hadîste imân hususunda kalbin haline itibâr olundu ki; o sadece kalbin tasdik etmesidir. Bu sebeple günahkâr kişi cehennemde ebediyyen kalıcı olmayacaktır. Yine hadîste gelir:

hammeden abdühû ve Resûlühû” demektir. Hakik-i imân, bu iki husûsun manasına cân-ı gönülden kesin olarak inanmak, tasdik etmektir. Yani evvelâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın vahdâniyyetini ikrâr edip inanmak ve ikinci olarak, Hazret-i Muhammed Mustafa'nın (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvvetini ve risâletini söyleyip, kabul etmektir. Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin vahdâniyyetini ikrâr ve tasdik; ancak nübüvvet kandilinden alınrsa muteberdir. Sadece akli deliller ile iktifâ edip, felsefeciler gibi, nübüvvet kandilinden almadan inanmak, kurtuluşa ve yüksek derecelere ulaşturmaz. Bütün saadetlerin sermâyesi ve bütün nimetlerin en yüksek mertebesi, Hazreti Muhammed Mustafa'nın (sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem) nübüvvetine ve risâletine inanmaktır. Yani “İkrârün bi'l-lisân = dille ikrâr ve tasdikun bi'l-cenândır = kalple tasdiktir. Böyle inanmak demek de, Onun tebliğ ettiği bütün ahkâma ve Ondan gelen bütün hükümlere inanmayı ve tasdik etmeyi icâb eder. Bu tasdik ve imânda asıl olan; yaratılışın aslında Rasûlullah aleyhisselâm ile bir münâsebet, bir benzerliğin bulunmasıdır. İnsanlar bu benzerlik ve münâsebet hususunda birbirinden farklıdırlar. Bazı kimselerde bu münâsebet o kadar kuvvetlidir ki, Rasûlullahın (sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem) mübârek cemâlini sadece görmekle ve mu'cize göstermesine gerek kalmadan imân saadeti ile şereflendiler. Mesnevî: Değildir imân sebebi mucizeler. Ona benzerlik sıfatları cezb eder. Düşmânı kahr etmek içindir mucizeler. Ona benzerlik gönü cezb eder. Molla Câmi (k.s.) Şevâhid-i Nübüvvet Tercümesi. Mütercim Lamii Çelebi, 1/14-15. Mihrişâh Sultan nüshasının kenarından buraya eklenmiştir.

⁹ Tirmizî, Sıfatu Cehennem: 10, No: 2598, 4/714; Hâkim, Müstedrek, İmân, No: 234, 1/141; Taberânî, el-Mu'cemü's-Sağîr, No: 929, 2/142.

مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ

“Kim, Allah’tan başka ilâh olmadığını bilerek ölürse cennete girecektir.”¹⁰

Malûm ola ki; bu hadîs ile az önceki hadîs arasında fark vardır. Önceki hadîste imân zikrolundu. Murâd edilen mana; şerîatın tasdik ettiği imândır. Bu Peygamberlerin (Aleyhimüsselâm) verdiği haberlere taalluk eder. Yani Enbiyânın (Aleyhimüsselâm) teblîğ ettiği hükümlere imân eden ve kabul eden kimseye şer’an mü’min derler. (Kalbiyle) tasdik etmesi sebebiyle de (bu kişi) nefisini azaptan emîn kılar.

İkinci hadîste ise ilim=bilmek zikrolundu. (Arapça) “ya’lemu=bilir” (kelimesi) yerine “yü’minü=inanır” veyahut “yekülü=der” denilmedi. Bu hadîse göre kişi, şer’an geçerli bir imâna sahip olmadığı halde, sadece ilmi-bilgisi ile cennete girmeye hak kazanmış oldu.

Bu makamın hakîkati şudur; günahkâr mü’mine (yapılacak) şefaât, Enbiyâ (a.s.), Evliyâ (k.s.) ve Sâlih kimselere bırakılmıştır. Zira (günahkar mü’minin) şer’an geçerli kabul edilen imânı sebebiyle zâhir şerîatla taalluku vardır. Fakat dağ tepelerinde, yeryüzünün ücra köşelerinde veyahut da fetret¹¹ zamanında dünyaya gelmiş, (dînî) emir ve yasaklar kendisine ulaşmamış, lâkin tevhîde aykırı hali de olmamış; kendiliğinden muvahhid olmuş, aslî fitrat (islam fitratı) üzerine yaşamış ve bu hal üzere dünyadan ahirete intikâl etmiş kimse, cehennemde ebediyyen kalmaz. Belki bizzat Allah Teâlâ’nın rahmeti ona şefaât edip onu ateşten çıkartır.

¹⁰ Müslim, İmân: 26, No: 43, 1/55; Hâkim, Müstedrek, İmân, No: 242, 1/143; İbn Hibban, Sahîh, İmân, No: 201, 1/430.

¹¹ Fetret: Kopukluk manasınadır. Peygamber gönderilmemesi sebebi ile ilâhî vahyin kesildiği zamana denir. Hazret-i İsa ile peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki zamana denmesi yaygındır. Böyle bir zamanda yaşayan insanlara fetret ehli ismi verilir. Ömer Nasûhî Bilmen (r.h.) Muvazzah İlmi Kalam, 35. madde ve İzâhı.

Binâenaleyh mutlak muvahhid olanlar da, mutlak şefaât ile cehennemden çıkartılınca, cehennemde müşrik ve muattıldan başka kimse ebediyyen kalmaz.

Müşrik; tevhîde aykırı bir şey (söz veya fiil) kendisinden sâdır olan kimsedir! Putlara tapmak gibi! Öyleyse onun kuru ilmîne (tevhîd inancını bilmesine) itibâr edilmez. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın ulûhiyyetine hükmetmesi kâfî değildir. Meğer ki (kendisinden tevhîde) aykırı bir şey sâdır olsun, bu durumda (o itikâdı) kâfîdir.

Muattıl; Âlemi bir Sâni'den=Yararıcıdan ta'til edip boş olduğunu iddia edendir. Yani: "Kâinatın bir sâniî yoktur, bu cisimler, şu var oldukları yapı üzerine ezeli ve ebedîdir." diyen kimsedir.¹²

Bundan anlaşıldı ki; şer'an haram olan her şey; tekzîb=inkâr alâmeti değildir. Onun için şarap içen kimseye ve emsâline kâfirdir denilmez.

Lâkin bazı haramlar vardır ki Şâri'=Kanun koyucu; onu bizzat tekzîb menziline değerlendirmiştir. Bu tür bir günahı irtikâb eden kimse "mü'min" ise de kâfir olduğuna hükmolunur. Zünnâr¹³ kuşanmak, Yahudi ve Hristiyanların giydiği takkeleri (şapka vb.) giymek,¹⁴ Mushafı insan pisliğine atmak, üzerine oturmak veyahut öfkelenerek sayfalarını parça parça etmek ve emsâli gibi!

¹² Muattıla kelimesi, sözlükte "boş ve hâli olmak" anlamındaki atıl (utûl) kökünün tef'îl kalıbından türeyen muattılın (boş ve hâli kılan) isim şeklidir. İlk dönemlerde Allah'ın zâtını sıfatlarından soyutlayanları ifâde eden muattıla tâbiri sonraları Allah'ın varlığını tanımayan, tabiatın yaratıcının tasarrufundan bağımsız varlığını sürdürdüğünü ileri sürenler için de kullanılmıştır (bk. DEHRİYYE). Kaynaklarda muattıla yerine ehl-i ta'til tâbiri de geçmektedir. Diyanet İslam Ansiklopedisi, MUATTILA maddesi.

¹³ Zünnâr: İbrişimden yapılan (ehli kitabın şeriatla idâre edilen memlekette beline bağlamakla yükümlü olduğu) parmak kalınlığında bir iptir. (Mecûsilerin taktığı küstic denilen ipten farklıdır) Cürcânî, Ta'rifât, Zünnâr maddesi.

¹⁴ Bu hususta yazarını da idama götüren bir kitap vardır. Frenk Mukallitliği ve Şapka, İskilipli Atf Efendi. Bir zarûret olmadıkça

İmân; zarûretle sâbit olan şeylerin hepsini tasdik etmektir. Tevhîd, peygamberlik, öldükten sonra dirilmek, cezâ günü ve başka şeyler gibi. Bundan icmâlî imânın kâfî olduğu hükmü çıkar. Fakat bazı vakitlerde tafsîlî imân dahî şarttır. Binâenaleyh bir kimseye namazın farz oluşundan ve şarap içmenin haramlığından sorsalar, o da (cehâleti sebebiyle) cevap veremezse, kâfir olur. Bu nedenle şöyle demişlerdir: “Her mükellefe; meşrû olan her hükmü bilmesi ve ona göre inanması vâciptir.”

(Bir mü'min) Rasûlullah (s.a.v.)'e, farzlarda farz, vâciplerde vâcip ve sünnetlerde de sünnet olarak tâbi olmalıdır.

Velhâsıl (bir kimse) dînî amellerle yerli yerinde amel etse, fakat (hükmünün) ne olduğunu bilmese ve hakîkati üzere itikâd eylemese, amelleri bâtil olur ve dini sahîh olmaz.

Mukallidin imânı sahihtir. Lâkin nazar ve istidlâlî¹⁵ terk ettiği için günahkâr olur.

Mukallid; başkasının sözünü delil aramaksızın kabul eden kimsedir. Fakat usûlüddin'de (imân ve itikâdla alakalı meselelerde) ihtiyatlı olmak gerektir.

(Tarifteki) delîlden maksat, mantık ilminin delîli değil, eserden müessire yani eseri yapana götüren istidlâldir. Bu mana ise imân ehlinin ekserisinde mevcuttur. Mesela uzun bir ağacı veya büyük bir seli veya harikulâde bir nesneyi düşünüp incelediğinde, ‘Sübhânellâh’ demek istidlâl kabîlindedir. Sanık kişi bu sözülle şöyle demektedir: Bunun gibi harikulâde bir şeyi yaratmak sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur.

sadece şapka takmadığı veya islam alâmeti olan sarık vb. başlıkları giydiği için idam edilen Mazlum Müslüman ceddimizi düşünerek bizim de bu konuda daha dikkatli olmamız gerekmektedir. Unutmayalım ki tarih şuuru olmayan milletler her dâim kolay kandırılırlar.

¹⁵ Nazar ve istidlâl: Medlûl'ün (delillendirilecek meselenin) ispatı için delîli beyân etmektir. Eserden müessire (doğru bir delillendirme) olursa, istidlâl-i innî diye adlandırılır, tersine olursa, istidlâl-i limmî, adı verilir. Cürcânî, Tarîfât, İstidlâl maddesi.

Bu (şekilde getirilen delili makbûl gördüğü için) Rasûlullah (s.a.v.) bedevîlerin, çocukların, kadınların, köle ve câriyelerin imânını kabul etti.

Demişlerdir ki: Taklîdî imân sahiplerinden bazı kimseler vardır ki; onların imânı, tefekkür ve istidlâl sahiplerinin imânından daha kuvvetlidir. Bunun sebebi şudur; bazen delilde şüphe meydana gelir, otuz kırk sene sonra aksi ortaya çıkar. Onun için ilimde mütebahhir¹⁶ olan pek çok âlim:

عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ

“Kocakarların dinine yapışın, itikâdına sahip olun.”¹⁷ sözüne uygun olarak umum halkın itikâdından emîn ve mutma-

¹⁶ İlimde derya gibi genişlik ve derinlik sahibi âlim. Lüğat-ı Nâcî.

¹⁷ Bu söz hadîs olarak nakledilmiş, fakat hadîs ulemâsı “aslı yoktur” hükmü vermiştir. Bu mesele üzerinde araştırma yapıldığında, Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Beylemânî'den bu manaya yakın bir rivâyet olduğu görülmektedir. Fakat bu zat da münker kabul edilmektedir. Ama İbnü'l-Esir, Câmiu'l-Usûl, hadîs No: 82, 1/292'de bu sözün manen aslı olabilecek bir hadîsi; Ömer b. Abdülazîz (r.a.)'ın; bu sözün aslını Hz. Ömer (r.a.)'a nispet ettiğini beyân ederek nakletmektedir. Bu durumda lafzı, hadîs olmasa bile manasının; sahabe kavli olması yönüyle, hadîs olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu söz ve hükmü için bakınız: Aclûnî Keşfu'l-Hafâ, No: 1774. Bu sözü bu şekilde hadîs kabul etmek, elbette kendisinden sarîh nassa dayalı bir hüküm çıkarılabilecek seviyede olduğunu söylemek manasına gelmemektedir. Fakat farklı alanlarda bir değer taşıdığını da kabul etmemiz gerekmektedir. Nitekim İmam Gazâlî (r.a.) İhyâu Ulûmiddîn adlı eşsiz eserinde bu hadîsi, bu duruma güzel bir misal olarak aktarmakta ve şöyle buyurmaktadır: “Bu sebeple ferâset sahibi bir şeyh, kelâmî meselelerin inceliklerini anlayamayacak olan müridine, zâhirî amellere yapışmasını emretmelidir. Zira fetânet sahibi olmayan kimsenin ince meselelerde kafası karışacak ve hiçbir fâide tahsil edemeyecektir. Bu durumda yaşlı kadınlar gibi yalın ve düz bir imâna sahip olması, onun için anlayamayacağı ince meselelere dalmaktan daha faydalıdır. Zira böyle bir imân ile amel yoluna girerse, hem fâideli bir iş yapmış, hem de imânını muhâfaza etmiş

in olduğu şekilde imân etmişlerdir. “Allah Teâlâ ne şekilde emrettiyse, O’nun murâdı üzere hepsine imân ettik, kabul ettik.” demişlerdir.

Yine demişlerdir ki: Dârulislâm’da¹⁸ cehâlet mazeret olmaz. Onun için câhilden sâdır olan küfür kelimesi muteberdir, o kelime sebebiyle tekfir edilir, (kâfir olduğuna hükmedilir.)

olacaktır.” İmam Gazâlî (r.a.), İhyâu Ulûmiddîn, Kitâbu Riyâzat’ın-Nefs ve Tehzîbî’l-Ahlâk, 3/78. Yukarıda nakledilen bu yaklaşım, bize islâmî ilimlerde mütebahhir olmanın ne derece mühim olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda modern akıl yürütme sisteminin kısırlaştırıcı etkisi altında kalmış birinin, sadece “metin varsa var, yoksa yok” demesinin bazen insanı nasıl körleştirdiğinin de ispatıdır. Bu nedenle Selefimiz olan ehli sünnet ve’l-cemaat ulemâdan nakledilen sözleri acelece, lafzî yapısıyla kritik edip mahkûm etmektense, etraflıca araştırıp bizim olanı alıp “yerli yerince” değerlendirmemiz, hem ilmî, hem de islâmî vazifemiz olmalıdır.

Terşîhat: Şeyh Şüca Hazretleri Hadikatü’l-Meârif’inde şöyle buyurmuşlar: Bu hadîs-i şerîfin fehvâsından Hazret-i Server-i Kâinât (s.a.v.)’in murâd-ı şerîfleri, şerîat kanunlarına mütâbeat=tabi olmak ve ahkâm-ı islamiyye’ye inkıyâd= isteyerek itaat etmektir. Din bundan ibârettir. Yani şu şekilde şerîata mütâbeat ve inkıyâd etmek gerektir ki, asla nefsin hevâsıyla ve kendi kusûrunla bir tasarruf etmeyessin! Bozuk tevillerle ve ham, hafif hayallerle bir tabir hatıra getirmeyessin! Belki acziyet, inkisâr, meskenet ve iftikâr makamında olup pirzenlerin=yaşlı kadınların âcizliği ve iftikârları gibi cehâlet makamında sâkin olasın! Belki marifet tahsiline ve irfânını tekmîl etmeye son derece gayret gösterip nefsanî tasarruflarından ve vehimlerden ibâret olan intikâllerden kaçınıp kavî olan şerîata zıt, bâtl tevillerden ve dosdoğru yola muhâlif olan fâsid bakış açılarından sakınıp hemen anlayış kusurunu kendinde bulup âcizlik ve meskeneti kendine nispet etmen gerektir. (Sadeleştirilerek alınmıştır.) Nasûh Çelebî, Terşîhât, 1/229

¹⁸ Müslümanların eli altında, hâkimiyetinde bulunan yerler birer darulislâmıdır ki, ehli islâm oralarda emniyet ve emân içinde yaşayarak dinî vazifelerini ifâya kâdir olurlar. Ömer Nasûhî Bilmen, Istlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, Siyer ve Cihâd, Madde: 227.

Bir kimse bir câriye satın alsa veya bir kadınla evlenip onlara İslam'a dâir sorular sorsa bilmeseler, Müslüman sayılmazlar. Lâkin bir Müslüman dinî bir ıstılahın=terimin ne olduğunu bilmeyip duraklasa, cevap vermemekle kâfir olmaz. Bilakis (kişi) bozuk itikâdı ve büyük cehâleti sebebiyle kâfir olur. Bu tür (dinî ıstılahların manasını) bilmeyenlere, telkîn tariki evlâdır=daha iyidir. Yani "Bu manayı biz böyle bilip inanmışızdır. Anlaşıyor ki sende bu sahîh itikat üzerinesin!" denildiğinde "Evet" demesi kâfidir.

Yine bazı şâhidlerin şâhitliklerinin bozukluğunu göstermek ve iptal ettirmek için, husûsî bir ıstılahı sormak büyük bir hatâdır. Zira her nesnenin ıstılahını ancak (ehli olan) ulemâ bilir, ümmî ve avâm olan insan ne bilsin!

Şâhit olan kimsenin, Rasûlullah (s.a.v.)'in ism-i şerîfini ve peygamberlerin sonuncusu olduğunu bilmesi kifâyet eder. Babasının ve dedesinin isimlerini bilmesi, şâhitliğin sıhhati için şart değildir.

Kâmil imân; içinde kalple tasdikten sonra, dille ikrârın ve sâlih amellerin de bulunduğu imândır.¹⁹

¹⁹ "Mes'ele:" Yani Bir kimse imânı bilmeyip vasfını (söylemeye) kâdir olmasa yahut vasfına kâdir olup Allah Teâlâ'nun emirlerini kabul etmese, o kimse mü'min değildir. Ne taklîdî açıdan ve ne de istidlâlen (delille imân etmiş kimse kabul edilmez)! Bâliğ olan kimse er olsun avrat olsun eğer imânın vasfını beyâna kâdir olmasalar, nikâhları sahîh olmaz. Mesele: Bir oğlancık yahut bir kızcağız, bâliğ olmadan nikâh olunsalar, nikâhtan sonra bulûğa erseler, eğer imânın vasıflarını beyâna kâdir olmasalar, mevcut nikâhları yok olup bozular. Analarının ve babalarının tebeyyetinden ve darulislâmıdan çıktıklarından ötürü, irtidâd hükmü (kendileri için) hâsıl olup husûlî imân-ı istiklâlî ve istidlâlî (yani kendi tercihleri ve delillerle kabul edilmiş bir imânları bulunmadığından) ötürü nikâhları bozular. Zira ana-babaya tâbi oldukları gibi aynı zamanda müstakil mükellef olurlar. Mükellef olan kimse imânın ne olduğunu bilmeyip vasfını beyâna kâdir olmasa mü'min değildir. Abdülhalim Efendi. İbâdât-ı Bedeniyye, 1/8-9. Bu kayıt da Eserimizin Mihrişâh Sultan nüshasının kenarında mevcut olduğu için buraya dipnot olarak ekledik.

Kur'ân'da şöyle gelir:

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ

“(Evet!) Kim yüzünü muhsin²⁰ olarak Allah Teâlâ'ya teslim ederse, onun mükâfâtı Allah katındadır.”²¹

Yüzünü teslimden murâd; nefsin ihlâsıdır ki, şirkten sakınmak ve sahîh bir imâna sahip olmaktır.

Amelde ihsân ise şer'î amellerin aslında zâten mevcut olan güzelliğe, ayrı bir güzellik vasfı dahî katmaktır. Yani dinî bir amelin kabûlüne sebep olan şey, yine onun şer'î bir amel olmasıdır. Lâkin (makbûl olan) o ameli, zâhir ve bâtın bütün şartlarıyla yapmaktır. Tâ ki o amel makbûl olsun! Meselâ (kişi) namazda ta'dil-i erkâna riâyet ettiği gibi, kalp huzuru ve rûhânî müşâhedeye dahî riâyet eylemelidir. (İbadeti bu şekilde yapmak amelde ihsândır.)

Bu nedenle ihsân; İslâm'ın şartı ve kayıdır, o olmadıkça amel eden kimse, hayvanların menzilesine indirilir, amelleri de hayvanların fiilleri gibi olur. Binâenaleyh bir mü'mine, itikâdını tashîh ettikten sonra, şer'î amellere sıkıca yapışıp devam etmesi vâciptir. Yine bir mü'mine; şer'î amelleri, şerîatın zâhir ve bâtın yönüyle istihsân ettiği (şerîatın ihsan kabul ettiği) şekilde yapması da vâciptir.

Bir mü'min gereği gibi itikâd edip şerîata tâbi olsa velâkin azabı gerektirir münkerât²² da kendisinden sâdır olsa, azap göreceği takdirde; kalbine ve abdest âzâlarına azap edilmez.

²⁰ Genel olarak iyilik ve lütufta bulunmak, bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a ihlâsla kulluk etmek anlamlarında kullanılan kelimeye “İhsân”, bu belirtilenleri yapan kimseye de “Muhsin” denir. Daha geniş bilgi için bakınız: DÎA, İhsân maddesi.

²¹ Bakara Sûresi: 112.

²² Münker (kişinin) tabiatına aykırı, şer'an-dînî bakımdan çirkin (haram veya mekruh) bulunan şeydir. Çoğulu münkerât'tır. Ö. Nasûhî Bilmen, Büyük İslam İlmihali. 8. Kitap, 21. Madde.

Çünkü kalbi, şerefli bir mahal olup imânın mahallidir. İbadet âzâları da ona tâbidir.

Müminden dünyada zinâ ve benzeri büyük günahlar sâdır olsa, imân (o esnada) gölge gibi onun üzerinde durur, o günahı terk edince imân da mahalline döner.²³ Bundan büyük günah işleyenin kâfir olması lâzım gelmez. Bunu iyi bil ve iyi belle!

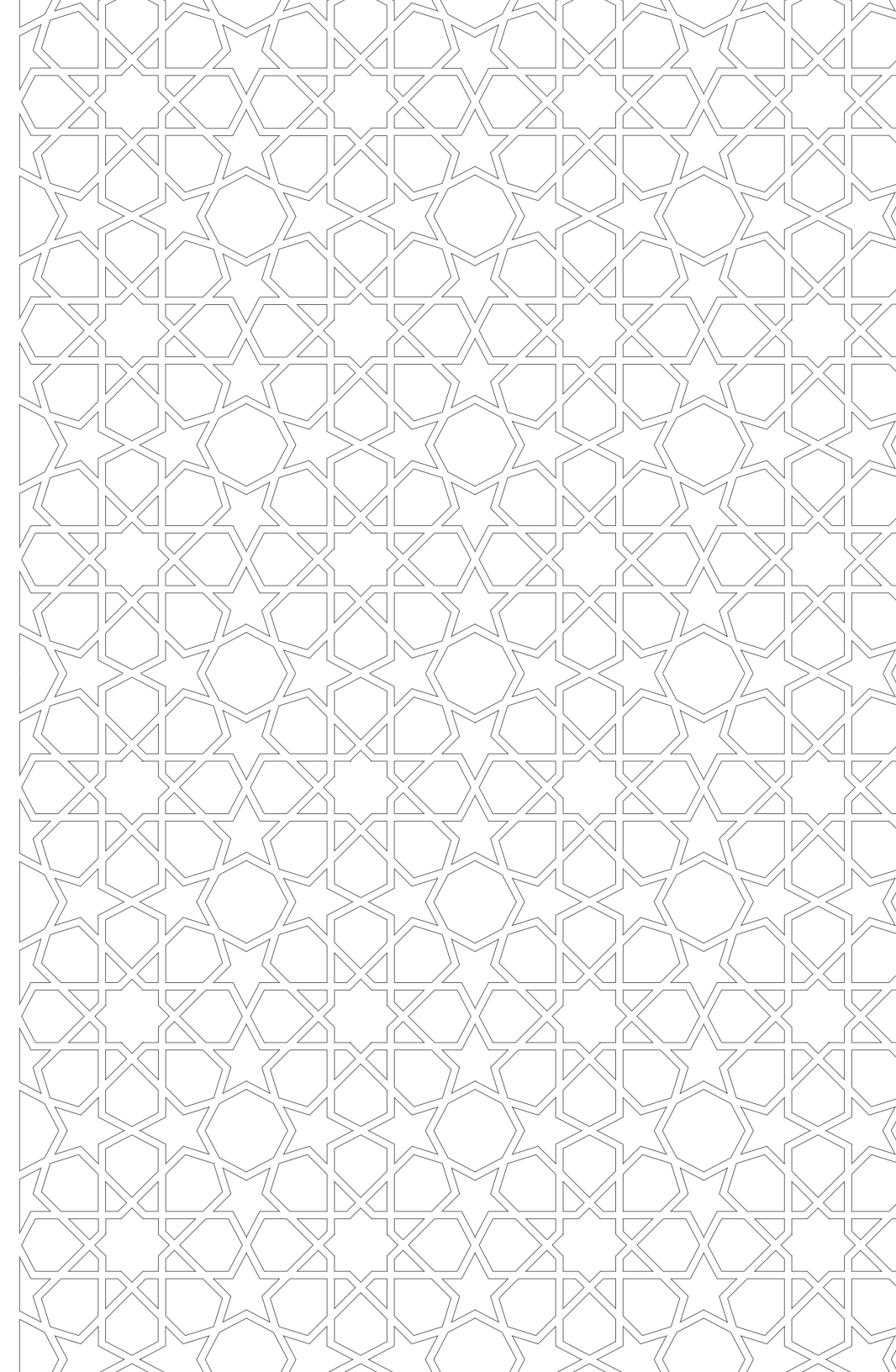
Cehennemde azap gören kimsenin imânı kapıda durur. Hakk'ın inâyeti imân mahalli olan kalbe ulaşır. Kâfirlerin kalplerine ulaşan ateş, bu sâyede mü'minlerin kalplerine ulaşmaz. Bu yüzden demişlerdir ki; imân saadet sebebi, ilim de kemâlât sebebidir. Yani mü'minin azabı, kâfirin azabı gibi değildir. Bilakis herkesin azabı haline göredir.

İmânın zerre kadar olması imânın en alt seviyesidir. Dünya kadar olsa, sahibi asla azap görmez. Zira zerre ve heba dedikleri şey; güneş ışınları aksettiğinde, pencerede mevhûm bir cisim olarak, belli belirsiz görünen şeydir. İmânın ise bundan daha az olması düşünülemez.

Altın, yedi şeyden oluşur. En büyük saadetin remzidir. Altının en değerlisi, sikke olanıdır ki miskâldir. İmâna; a'la ve ednâ demek, zayıflığı ve kuvvetli oluşu hasebiyledir. Yoksa imân nefis gibi tek bir cevherdir. Zira nefis de aslında tek bir şey olmasına rağmen emmârelik, levvâmelik, mülhimelik ve itminân²⁴ gibi farklı mertebeleri bulunur. İnsan vücudunda bulunan melekeler de böyledir. Bunu iyi bil ve iyi belle!

²³ Bu cümlede şu hadîs-i şerife işâret vardır: Bir mü'min zinâ ettiğinde imân ondan çıkar, gölge gibi başının üstünde durur, o kötü fiilden ayrıldığında imân ona geri döner. Tirmizî, İmân: 11, No: 2625, 5/15. Ebû Dâvud, Sünnet: 16, No: 4690, 2/633. Hâkim, Müstedrek, İmân, No: 56, 1/72.

²⁴ Nefsin yedi mertebesi ve sıfatı: Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Râziye, Marziyye, Zekiyye (Kâmile) olduğu kabul edilir ve bu mertebelere (akabe) "Atvâr-ı seb'a" adı verilir. DÎA, Nefis maddesi. Daha geniş bilgi için bakınız: İsmail Hakkı Bursevî (k.s.) Kitabu's-Sülûk, Atvâr-ı Seb'a bölümü. Hazırlayan Recep Yaman, s.61

Birinci Şûbe-i Külliyye

Malûm ola ki, imânın en yüksek mertebesi (kelime-i) şehâdet, en alt mertebesi müslümanların geçeceği yerlerden ezâ ve cefâ olacak nesneyi kaldırmaktır.²⁵ Taş, diken ve sâir mânialar gibi.²⁶ Fakat imânın şûbelerinden öyle küllî şûbeler vardır ki, ona şûbe-i mebdeiyye derler. Zira Mebde-i Evvel ki Allah Teâlâ'dır, bu şûbe O'nun zat ve sıfatlarıyla alakalıdır. Bu şûbe-i külliyye, dokuz nesneden ibârettir, her birine gereği gibi imân lâzımdır.

²⁵ Müslim, İmân: 58, No: 35, 1/63. Tirmizî, İmân: 6, No: 2614, 5/10. Nesâî, İmân: 16, No: 5005, 8/110.

²⁶ Müslim, İmân: 58, No: 35, 1/63. Tirmizî, İmân: 6, No: 2614, 5/10. Nesâî, İmân: 16, No: 5005, 8/110. Bugün özellikle büyük şehirlerde yaşayan müslüman kardeşlerimizin belki hiç fark etmeden en çok sebep oldukları günahlardan bir tanesi de ne yazık ki trafikte eziyete neden olmaktır. Bir düşünelim; eziyeti ortadan kaldırmak dinimizce imânın en alt mertebesi de olsa, imânın bir parçası kabul ediliyorsa, trafikte insanlara eziyet vermek, araçları yanlış yerlere park etmek vs. gibi insanlar için eziyet nedeni olmak ne kadar ağır vebâldir! Bu hususta mutlaka birbirimizi güzelce uyarmalı ve bunun ahirette de çok büyük vebâlinin olduğunu güzel bir dille müslüman kardeşlerimize anlatmalıyız.

1- Sâni'in=Yaratanın varlığına imândır.

Yani imân Allah Teâlâ'nın vâcibü'l-vücûd²⁷ (zorunlu varlık) olduğunu tasdik etmektir. Zira faraza O'nun vücûdu (varlığı) olmasa, kâinât neyden var olup meydana gelirdi? O halde bütün kâinâtın mebde-i evveli Allah Teâlâ'dır ki, her şeyi Nûr ismi'nin tecellisi ile izhâr eylemiştir.

Allah Teâlâ'nın vücûdu vâciptir yani mümkün değildir. Zira mümkün²⁸ hâdistir, (sonradan olandır.) Hâdis olan ise baş-

²⁷ Var olması zorunlu olan varlık, varlığı kendi zâtından olan ve varlığı için başkasına muhtaç olmayan. Cürcânî, Tarifât, Vâcibü'l-Vücûd maddesi.

²⁸ **Terşih:** Mümkün dahî iki kısımdır: Cevherdir, arazdır. Hakk'tan başka ne varsa tamamı hâdistir=sonradan yaratılmıştır. Vücudun=Varlığın başlangıcı vardır ki o vücûd, vücûd-ı Hakk'a istinâd etmektedir, O'ndan vâsita olmaksızın sâdir olmuştur. Gerçi bazı sebepler vâsıtasıyla vücûd bulmuştur. (Bu hususu) iyice tefekkür et ki, murâd (edilen mana sana da) zâhir olsun. Bu miktar istihlâlara ve mukaddimelere işâret etmek bu makamda kifâyet eder. “العاقل يكفيه الإشارة” “Akıllıya işâret yeter.” Ey azîzim, iyice anla! İnsanın nefsi için büyük saadet ve büyük devlet; kâinâtın mebdei (olan Allah Teâlâ'nın) zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ma'rifet ve taayyün hâsıl etmesidir. Şöyle ki (bu bilgi) ilâhî kanunlarda ve nebevî şeriatta beyân olunmuş olmalıdır. Zira Hakk Celle ve Alâ Hazretleri çünkü akılların mütâala edebileceği hal üzere ulûhiyyet hicâblarını=perdelerini koydu. Kendisiyle mevhum mahlûkât arasına rubûbiyyet perdelerini çekti. Lâzımdır ki idrâk eden akıl sahipleri O'nun kûnhünün kemâlini idrâk etmekte divâne ve hayrân olup, O'nun azamet-i celâline vâsıl olmakta ve mahlûkâtın vehimleri âciz ve ne yapacaklarını bilemez halde kalmaktadırlar. Bu sebeptendir ki, yüce akıllı kimseler O'nun kibriyâsının sahrâsında müştâk ve mütehasir ve edebiyatçıların dilleri O'nun senâsını sayabilmekte kusurlu ve yetersiz olmuşlardır.

Terşih: Ey azîzim, anla ki, Hakk Teâlâ'nın celle şânühû hakîkati olduğu gibi idrâk olunmamasının sırrı şudur: Âlim ne zaman bir şeyi ma'lûm edinse= bilse, ona olan ihtiyâcı kesilir, başka bir ilmi talep eder. Zira bir şey ma'lûm olunca, kişi ona artık yönelmez olur. Bu yüzden Hakk Teâlâ kemâl-i kûnhüyle kula ma'lûm olsaydı, ona kulun ihtiyâcı kalmazdı. Bu bilgi onda hâsıl olunca nefsin teveccühü

kesilirdi. Mevlâ dâimâ kulun kendisine nazarının tamah etmesini ister. [18/b] Allah bütün sırları bilendir.

Terşih: Ey azizim anla ki, dâimâ Hakkın Zâtı dışındaki bütün şeylerden sarf-ı nazar edip O'nu mülâhaza etsen, ona Hazret-i Ahadiyyet denir. Zira bütün çokluklar O'nda helak olmuştur. Bir vecihle ki o mertebede taayyünlere (mahlûkâtın varlık mertebelerine) herhangi bir şekilde işâret etmek mümkün değildir. Ona âmâ mertebesi dahî derler: Şu sebepten ki, ulemanın idrâkleri ve hakîmlerin (filozofların) akılları o mertebeyi idrâk etmekten âcizdir. Kendisinden başkası o Hazreti hiç idrâk edemez. Öylece Celâl hicabında=perdesinde olmuş oldu. Makam-ı âmâ demeye münâsip oldu. Ona hakikatü'l-hakâyık ve cem'u'l-cem' dahî derler. Zira cümle hakikatler ve bütün mâhiyetler onda gizlidir. Her ne zaman, Hakkın Zâtını bütün kemâl sıfatları ve esmâ-i hüsnâsi ile bir itibâr etsen, ona Hazret-i İlâhiyyet ve Mertebe-i Vâhidîyyet derler. Şu cihetten ki, bilfiil mâhiyetler mümkün varlıklara ve kâinatta bulunan mâhiyetler, isti'dâd ve kâbiliyyeti hasebiyle vücûd ve diğer kemâlât ondan feyz olur (gelir). Bu hazrete, Mertebe-i Rubûbiyyet dahî derler. Bu nedenle malûm oldu ki, Hazret-i Ahadiyyetin Cenâb-ı Celâline vehmin casusları ve tehayyüller ile yürünmez. Ama zarûret hasebiyle o mertebeden kâh lafz-ı zâtla ve kâh lafz-ı hazretle ta'bîr olunur. Emîru'l-mü'minîn Ali Kerremallâhu vecchû bu mertebeye şu kelâmı işâret şöyle buyurmuştur: “كمال
الإحلاص نفي الصفات عنه” “İhlâsın kemâli sıfatları ondan nefiyetmektir (burada maksudu asıl kılmak murattır).” Ama vâhidîyyet mertebesi ki esmâ ve sıfât mertebesidir, kesretin menşei ve taayyünâtür (taayyünlerin mertebesidir.) Bu mertebede her sıfat, diğer sıfattan ayrılır. Esmânın teksiri ile çoğalır, o zaman taayyünât'a akilla işâret mümkün olur.

Terşih: Ulemâ rahimehümullah demişler ki: Hakk Teâlâ'nın celle zikruhû dört bin ismi vardır. Bu dört bin ismin bini, Kur'ân'da ve ahbâr-ı sahihte=sahîh haberlerde zikrolunmuştur. Bin ismi Tevrât'ta ve bini dahî İncil'de ve bini dahî Zebûr'da gelmiştir. Ama bazı ulemâ der ki, levh-i mahfûzda bin ismi dahî vardır ki, beşeriyet âlemine vâsıl olmamıştır. İmâm Fahr-i Râzî Hazretleri der ki: “Bu kelâm müsteb'id (aklen imkânsız şeylerden) değildir. Zira ki, biz beyân ettik, sıfatların kısımları ve onlara olan nisbetler sonsuzdur. Vallahu a'lem bi adedi esmâihî (Allah Teâlâ kendi Esmâ-i Hüsnâsının adedini en iyi bilendir).”

Terşih: Allah Teâlâ'nın bütün sıfatları bir itibâr ile iki sığata râcî'dir, ayrılır: Biri sıfât-ı cemâl ve biri sıfât-ı celâl. Bu sebeple bir sıfat ki

kasına muhtaçtır. O halde Hak Teâlâ'nın vücudu vâcib olmasa, başkasına muhtaç olması lâzım gelir. Oysa Allah Teâlâ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ

“Ey insanlar! Hepiniz Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız.”²⁹ buyurur.

Yani bütün insanlık Hak Teâlâ'ya, zat ve sıfatlarında ve hayatlarını idâme ettirme hususunda muhtaçtır. Cenâb-ı Hak ise Zâtı, Sıfatları ve Bekâsı hususunda halka (yaratılmışlara) muhtaç değildir. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

“Muhakkak ki Allah Teâlâ âlemlerden müstağnidir.”³⁰

Yani âlemleri; Esmâ ve Sıfatlarının mertebelerini izhâr etmek için yarattı. Yoksa zâtındaki bir ihtiyaçtan dolayı değil! Bu yüzden Ârifler:

الآن على ما كان عليه

“Şu anda da o hali üzeredir.” demişlerdir. Yani âlemin varlığı, Hak Teâlâ'da bir tesir meydana getirmemiştir. Hak Teâlâ üzerinde yaratmanın bir tesiri yoktur. Bilakis Kerîm olan Zâtı, Âli bir Şân üzere dâimîdir.

lutf ve rahmete taalluk eder, sıfat-ı cemâl altına girer. Nitekim her sıfat ki kahra ve gazâba taalluk eder, sıfat-ı celâl altına girer. Her cemâlin celâli vardır, her celâlin cemâli vardır. Bu manaya Emîrül-Mü'minin Hazret-i Ali (Kerremallâhu vechehû) işâret edip şöyle buyurmuştur: سبحان من اتسعت رحمته لأوليائه في شدة نقمته واشتدت نقمته لأعدائه في سعة رحمته Evliyâsına verdiği şiddetli belâlara rağmen onlara bol bol merhamet eden ve rahmetinin genişliğine rağmen düşmanlarını şiddetli sıkıntılara düşüren Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim.

²⁹ Fâtır Sûresi: 15.

³⁰ Âli İmrân Sûresi: 97.

Bundan şu anlaşılır: Her asırda Kutbu'l-Aktâb³¹ ve zâhi-ren sultan olanlar dahi, zikredilen Vâcibü'l-Vücûdun sırrının suretleri olduklarından; birer tane olurlar, ikişer tane değil! Zira sır birdir. Her ne kadar âzâlar çok olsa da, kalp dahî birdir, sâbittir.

2- Tevhîd'e imândır.

Tevhîd: Celâl sıfatlarının, yani selbî sıfatların³² aslıdır.³³ Bu sıfatların aslı da “Lâ ilâhe illallâh” kelimesidir ki, bir baş-

³¹ Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in zâhir ve bâtınına tamamıyla ve kemâliyle vâris olan kutba, kutbu'l-aktâb (kutublarm kutbu), kutbu'l-irşâd (rehber/kılavuz) veya kutbu'l-ekber (en büyük kutub) denir. Her üç tabir de insanları-cinleri irşad ve onların hidâyete ermelerine kılavuzluk etmekle vazifeli velî kişi (Allah dostu) manasındadır. Bu velinin yeryüzünden Arş'a kadar her şeyde tasarrufu vardır. Tehânevî, Muhammed b. Ali, Keşşâf-ı Istilâhât-ı Fünûn, Hind, 1862, İst., 1318, 2, 1268; İbn Arabî, Fusûs, 39; Kâşânî, Istilâhâtü's-Sûfiyye, Kahire, 1981. Hazineser mühürle muhâfaza edildiği gibi, Allah Teâlâ da âlemi, halifesi ile muhâfaza eder, o halife kutubtur. Bursevî, Rûhu'l-Beyan, Bakara Süresi: 30. Ayetin tefsiri, 1/93.

³² Sıfât-ı Selbiyye: Allah Teâlâ'yı lâyük olmayan sıfatlardan tenzih ettikleri için bu sıfatlara sıfât-ı selbiyye denir. Ömer Nasûhî Bilmen, Mûlehhas İlm-i Tevhîd, Madde: 12. Bu sıfatlar altı tanedir: a- Vücûd: Var olmaktır. b- Kîdem: Varlığının başlangıcının olmaması, yani ezeli olmaktır. c- Bekâ: Varlığının sonunun olmamasıdır. d- Vahdâniyet: Cenâb-ı Allah'ın zat ve sıfâtında bir olmasıdır. e- Muhâlefetü'l-havâdis: Sonradan var edilmiş olan şeylere hiçbir yönden benzememesi, muhâlif olmasıdır. f- Kıyam bi nefsihi: Allah'ın, kendisiyle kâim, tam istiklal sahibi olmasıdır.

³³ **Terşih:** İmâm Gazâlî rahimehullah buyurur ki, şirk-i hafî=gizli şirk ve şirk-i celi=aşikâr şirkin nispeti farklı farklıdır. Bu nedenle avâma nispetle şirk-i celi küfürdür. Şirk-i Hafî şudur: (Kişi) lisânla tevhid eder (tevhîdi söyler) velâkin kalbi Hakk'ın dışındakilerle meşgûldür. Havâssa (hususî kullara) göre avâmın şirk-i hafîsi, şirk-i celidir. Ama şirk-i hafî havâssa göre kişinin dünyevî sebeplere iltifât etmesidir. Bu şirk-i hafîdir. Bu dahî havâssu'l-havâssa göre şirk-i celidir. Ama bunlara göre şirk-i hafî âhîret nimetlerine iltifât

kasının ulûhiyyetini (ilah olduğunu) reddeder ve Hakk'ın ulûhiyyetini ispat eder. Hakk'ın ulûhiyyeti de selbî sıfatlarıyla sâbittir.

O halde Allah Teâlâ'da, cisim ve cismanîliğin gereklerinin ve özelliklerinin bulunması muhaldir. Onun için Zâtında, Sıfatlarında ve Fiillerinde hiç bir nesneye benzemez ve ihtiyacı da yoktur. Varlığının evveli ve varlığının sonunun olması tasavvur edilemez.

Kâfirlerin (müşriklerin) (Allah'ın) ortağı olduğu iddiası; beyhûde kuruntularından kaynaklanmaktadır. Zira hakîkatte O'nun ortağı yoktur. Nitekim evlat isnat etmeleri de böyledir.³⁴ Zira evlat olmak, hemcins olmayı ve müşâbeheti=benzerliği gerektirir. Hâlbuki ubûdiyyet (kulluk) ve evlatlık vasfı³⁵ (vasfı) bir varlıkta toplanamaz. Bütün varlıklar, Cenâb-ı Hakk'ın mahlûku, mülkü ve kullarıdır.

Demişlerdir ki: Yahudi ve Hristiyanlar, sadece kelime-i şehâdet getirmekle Müslüman olmazlar. Bilakis *“Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer bâtil dinlerden teberrî eyledim, berî oldum.”*³⁶ demeleri gerekir. Rasûlullah (s.a.v.)'in ismini bilmek de şarttır.

Bundan sonra:

“Lâ Ma'bûde İllallâh=Allah'tan başka tapılacak mabûd yok.” avamın;

edip itâatlerini sevap kazanmak veya azaptan kurtulmaya vesile etmektir. Bundan anlaşıldı ki, Hakk'dan gayrısına duyulan hevâ ve muhabbet rûhânî hastalık imiş.

³⁴ Bakınız: Tevbe Sûresi: 30. Bu ayette Allah Teâlâ Yahudilerin Üzeyir (a.s.)'a Hristiyanların ise İsa (a.s.)'a bu çirkin iftirayı attıklarını belirtmiştir.

³⁵ Halet Efendi nüshasında velediyet (çocuğu olma) lafzı, Mihrişâh Sultan ve Sütlüce Dergâhı nüshalarında vâliyyet=babalık lafzı olarak geçmektedir.

³⁶ Serahsî, Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr, Bâbü'l-İslam, 1/51.

“Lâ Maksûde İllallâh=Allah’tan başka maksûd yok.” havâssın,³⁷

“Lâ Mevcûde İllallah=Allah’tan başka varlık yok.” ise ehassu'l-havâssın³⁸ tevhîdidir.

Binâenaleyh birinci ve ikinci tevhîdin ehlinde şirk-i hafî=gizli şirk vardır. Üçüncü tevhîdin ehlinde ise şirk-i hafî dahî yoktur. Zira varlıkta ortaklık vehminden halâs olan kim-sede, Hak’tan başka mülâhaza kalmaz. Bilakis bu mülâhazadan bile kurtulup vahdet sırrı ile kâim ve hakikat aynında³⁹ dâim olur.

3- Hayat sıfatına imândır.

Yani Allah Teâlâ Hayy’dır=diridir. Hayat sıfatı O’nun Zâtıyla kâimdir. Bu sıfat; sıhhat, ilim ve kudret sahibi olmayı gerektirir. Cisimlerde tabîî hayat dedikleri şey; ciğerde olan kanın buharıdır ki damarlarda akar. Bostan sulayanların açtığı ince yollar gibi. Bu kan, taşkınlık üzere olsa, sağlığı bozduğu için hacamat⁴⁰ ve damardan kan alma ile (vücuttan) çıkarılır. Hayatın devamını sağlayacak kadarı kalır.

³⁷ Evliyâullah yani Allahın dostu olan velî kullar demektir. Mustafa Rasim Efendi, Tasavvuf Sözlüğü, Havâss-ı Nâs maddesi.

³⁸ Hâssu'l-Havas: Hakikat âlemine vâsıl olmuş ve âlemde hilâfet hakkının gereği olarak tasarruf eden zatlardır. Rûhu'l-Beyân, Bakara Sûresi: 222-224. Ayetlerinin tefsiri, 1/348.

³⁹ Malûm olan Hakkın vücûdunun sâbit olması ve mevhum olan mümkün’in varlığının mahvı, (mevlânın varlığı sâbit oysa yaratılmışların varlığı vehimden ibârettir işte bu da) ayn-ı hakikattir. Mustafa Rasim Efendi, Tasavvuf Sözlüğü, Ayn-ı hakikat maddesi. İbn Arabî (k.s.) istilâhında hususî bir manası olan bu kelime ile bütün eşyanın Cenâb-ı Hak ile kâim olduğu manası vurgulanmak istenir.

⁴⁰ Hacamat konusunda daha geniş bilgi için bakınız: ADANA 2015 ULUSLARARASI İSLÂM & TIP (TİBB-I NEBEVÎ) KONGRESİ BİLDİRİLERİ.

Bütün varlıklarda aslî bir hayat vardır. Bu hayatla varlıklar Hak Teâlâ ile irtibât kurarlar. Bu aslî ve hakikî hayat, insânî ve hayvânî ruha can veren hayattan başkadır. Bunun varlığı sahîh keşif⁴¹ ile bilinir. Zira hariçte=dış dünyada belirtisi yoktur. Bilakis mahsûs=maddî varlıklardaki hayat; o hakikî hayat sıfatıyla vasıflanan nesnenin (canlılığıdır.) Buna göre cansız varlıklarda dahî bu hakikî hayat vardır. Zira hakikî hayatın sırrı hariçte sereyan etmedikçe (bulunmadıkça) hariçte hiçbir varlık mevcut olmaz.

Velhâsıl bütün varlıklarda hayat sırrı vardır. Fakat mutlak ma'dûm⁴² olanlarda, hayat sırrı yoktur. Zira bunlar varlığın kokusunu bile almamışlardır.

4- Hak Teâlâ'nın ilim sıfatına imândır.

Yani Allah Teâlâ, Âlimdir ve ilim sıfatı, O'nun Zâtıyla kâim bir manadır. Bu sıfat küllî olsun, cüz'î olsun bütün bilinen şeylere taalluk eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın ilminin dışında kalan bir zerre bile yoktur. Kumların adedini ve yaprakların sayısını bilir. Cümle varlıklar, O'nun ilminde her dâim hazırdirler. İlmi, cehâlet ve tefekkürden sonra oluşmuş değildir, bilakis kadîmdir=ezelidir. Bütün varlıkları kühüyle=özüyle bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın dışındakilerin ilmine ise şuûr derler. Zira bu perde arkasından bilmektir. Ancak Enbiyâ (a.s.) ve Kâmil Velîlerin (k.s.) ilimleri bundan müstesnâdır.

⁴¹ Esmâ-i İlâhiyye'nin tecellilerini mütâlaa etmekle hâsıl olan hakikî ilim. Kâşânî, Istılâhât-ı Sûfiyye, Mükâşefe maddesi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Rasim Efendi, Tasavvuf Sözlüğü, Mükâşefe maddesi.

⁴² Ma'dûm ismi ise, imkânsıza aittir. İmkânsız mutlak yokluk diye isimlendirilen, bir hakikat nedeniyle özü gereği varolmayı kabul etmeyen şeydir. Mutlak yokluk, imkânsızlıktır. Suad el-Hakîm, İbni Arabî Sözlüğü, Adem maddesi, s.44.